

18723

18724

891.99

n-35

2003

891.99

W = 5360 295

1-38

Բ Ա Փ Փ Ի

ՈՎ ԷՐ ՄԵՂԱԻՈՐ

հասկես

(ՆՈՒԷՐ ԳԵՐՄԱՆԵԱՏԻ ՀԱՅ ՌԵՍԵՐԱՆՏԵՐԻՆ)

1001
4965

Երկնքի վերայ սահում են աստղեր,
Եւ թռչեալան նոցա վառ շողեր
Մի բանի վայրկեան փայլում են պայծառ,
Յանկարծ կորչում են,—տիրում է խաւար...

ԹԻՖԼԻՉ

ՏԳԱՐԱՆ Ա. Յ. ՄԵԼԻԿ-ՉԱՀՆԱԶԱՐԵԱՆՑԻ

1895

2003

4397

Доз. ценз. Тифлисъ 20-го Марта 1895 года.

Ա.

Յուլիս ամիսն էր:

Թ.. քաղաքումը, լետ կէս աւուր
սաստիկ տօթին, աւելի մարդիկ չէին ե-
րևում: Հարուստները պառկած էին ի-
րանց բախտաւոր ապարանքներում:
Խանութպանները, գինեւէտ ճաշից յետոյ,
քնել էին կրպակների խորքումը: Ան-
վաստակելի կի ն տ օ ն միայն, մրգեղէնի
թաբախը գլխին՝ ընդհատում էր փողոց-
ների խուլ-մեղմադձական լուսթիւնը,
կոչելով «չերեշնի, — վիշնիք — հայ»:

Այգպիսի դատարկացած փողոցների

մինի միջով շտապով սահում էր ճանապարհորդական մի կառք: Նա կանգնեցաւ բաւական մեծաշէն տան հանդէպ: Կառքից դուրս թռաւ մի բարձրահասակ երիտասարդ, սեւացած ճանապարհի փողոց, և անհամբերութեամբ սկսաւ քարշել դրան զանգակը: Դռները բացուեցան: Երիտասարդը ներս մտաւ: Սանդուղիներէ վերայ փաթաթուեցաւ նորա վզին մի լղարիկ և ցամաքած կին. «Ա՛խ, Միշա» կոչելով՝ ուրախութիւնից նստելուցաւ երիտասարդի գրկի մէջ:

Որդու կարօտութիւնով երկար տարիներ հալումաշ եղած այդ կինը, երիտասարդի մայրը, Մարիամն էր: Իսկ եկուորը էր նորա որդին՝ Միքայէլ Բաքոսեանը:

Բ.

Երիտասարդը, ձեռքը տուած փոքրի շատէ սթափուած մօրը, մտաւ նորահետ դահլիճը:

Այստեղ հաւաքուեցան նորա բոլոր տիքը քոյրերը, փոքրիկ եղբայրը և տան սպասաւորները: Նոցա ուրախութեանը չափ չը կար: Սմենի հետ գրկախառնուելուց յետոյ, երիտասարդը բախտաւոր էր զգում իրան, որ գտնվում է հայրենական օջախի մէջ:

Բայց խեղճ մայրը չէր հեռանում որդուց: Նա կամ համբուրում էր նորան, կամ գրկում էր, կամ լաց էր լինում, կամ ծիծաղում էր, մի խօսքով, ուրախութիւնից հիացած՝ չը գիտէր, թէ ինչ էր անում:

—Ո՛րպէս մեծացել ես դու Միշա, ասաց նա լի մայրական սիրով որդու վերայ նայելով:

—Դու այդ նկատում ես, հարցրեց որդին ժպտալով:

—Դու մի փափուկ պատանի էիր, երբ ես ճանապարհ դրի քեզ դէպի Գերմանիա, այժմ դարձար այդպէս մօրուքով:

—Այո՛, այդպէս փոխում են մարդուն տարիքը, մայր իմ:

—Տարիքը... կրկնեց Մարիամը հոգոց հանելով: Ամբողջ ութը տարի է, երբ քեզ չեմ տեսել... բայց գիտեմ, Միշա, որքան տանջուեցայ ես այդ ութը տարումը...:

Արտասուքը դարձեալ սկսաւ գլորուիլ Մարիամի ցամաքած երեսի վերայ:

—Այսուհետեւ իմ ներկայութիւնս կը մխիթարէ քեզ, մայր իմ, խօսեց որդին գրկելով նորան:

Երբ փոքր ի շատէ հանգստացան այն բոլոր ուրախ և տխուր զգացմունքները, որոնք յուզվում են կարօտեալների առաջին տեսակցութեան ըստէնքում, երիտասարդը սկսեց լուսացուիլ և սրբել իւր վրայից ճանապարհի փոշին:

Գ.

Բայց տանեցոյ աղաղակը, նոցա ու-

րախուժիւնը և ծիծաղը, զարթեցրեց մերձակայ սենեակում քնած Արտեմ Պաւլիչին, երիտասարդի հօրը: Նա իսկոյն վազեց դէպի դահլիճը, երբ լսեց որդու գալուստը:

Ծերունի հօր ուրախութեան սահման չը կար: Երբ նա բաւականին սթափուած էր իւր հրճուանքից, երբ հանդարտել էին նորա մէջ հայրական սրտի կրքերը, հարցրեց.

—Աւարտեցի՞ր, Միշա:

—Աւարտեցի, հայր իմ:

—Շատ բան սովորեցար, Միշա:

—Սովորեցայ, որքան կարող էի...

Մի այսպիսի համեստ պատասխան չը լրացրեց հօր հետաքրքրութիւնը, և նա կրկնեց.

—Ամէն բան սովորեցար, Միշա:

Երիտասարդի դէմքի վերայ վազեց մի թեթեւ ծիծաղ:

—Մի՞թէ կարելի է ամեն բան սովորել, հայր իմ:

Վերջին խօսքերը փոքր ինչ զիպան հօր ինքնասիրութեանը, որ կարծում էր, թէ որդին աշխարհում ոչինչ չէր թողել առանց ուսանելու: Բայց երիտասարդը փարատեց նորա այդ մտատանջութիւնը, յայտնելով, թէ նա դարձել էր գօկտօրի ուսումնական տիտղոսով:

— Էդ մինը լաւ ես արի, որդի, ասաց հայրը ուրախանալով, որ Պ օ խ տ օ ւ ը ես դարձել: Դրանից յետոյ էստեղի գօխտուրների մունաթէն էլի կու պրծնինք: Անիծուածները մինչև կարմիր տասը մանէթանոցը չեն առնում, հիւանդի մօտ չեն գալիս. էն էլ պէտք է քո ֆայտօնով բերես...

Իսկ Արտէմ Պաւլիչը սխալուում էր իւր միւթարութեան մէջ, որովհետեւ նրա որդին բժշկութիւն չէր սովորել, այլ նա էր գօկտօր իրաւաբանութեան, և ունէր գերմանական համալսարանի դիպլոմ:

Երիտասարդ Բաքոսեանը մի տղամարդ էր բարձր հասակով, խիտ և սև մազերով, թուխ-դեղնագոյն դէմքով, կենդանի և վառվռուն աչքերով: Նորա բոլոր շարժուածքը, նորա դէմքի ազդու բացատրութիւնները՝ արտայայտում էին եռանդոտ բնաւորութիւնը մի համարձակ ուսանողի:

Հանգստանալով ճանապարհի յոգնածութիւնից՝ Բաքոսեանը սկսաւ այցելութիւններ անել իւր զանազան ծանօթների և բարեկամների մօտ:

— Լաւ խելք ես արել, որ օրէնքներ ես սովորել, ասաց նորան մի սպիտակահեր ծերուկ գեներալ: — Շուտով ծառայութեան մէջ կը մտնես, ռոճիկ և չին կը ստանաս... կը տնօրինես քեզ մի լաւ ասպարէզ... այնուհետեւ պատրաստ կը լինի քեզ մի կնիկ խիստ չաղ օժիտով...

—Տեսնենք... պատասխանեց երիտասարդը.—ես դեռ այդպիսի ցանկութիւններ չունեմ, աւելացրեց նա և մի քանի սովորական խօսակցութիւններէց չէտոյ կատարեց իւր առաջին վիզիտը:

—Շատ ապրես, որդի. խրատ էր կարդում նորան հարուստ վաճառական պարոն Փողասէրեանցը: Հայրդ ծերացել է, էլ էնքան բանի պէտք չէ. բացդուհասել ես, աշխատիր, նորան օգնել փողաթններում, առևտուրում և ամեն բանում...: Զակօնն էլ խօսմ լաւ գիտես, ադօկատի փող էլ չէք տայ...: Ա՛խ, էդ ադօկատները, դրուստ մարդու կաշի են մաշկում, կաշի...

«Դորա քարոզն էլ լսեցինք», ասաց իւր մտքում Բաքոսեանը, և փոքր ինչ խօսելով նորա և ընտանիքի առողջութեան մասին, հեռացաւ պարոն Փողասէրեանցից:

Նորան այն օր մնում էր մի վիզիտ տիկին Շնորհաբաշխի մօտ:

Սալօնական տիկինը, որ մի հեռաւոր ազգակցութիւն ևս ունէր Բաքոսեանների հետ՝ ընդունեց երիտասարդին խիստ ուրախութեամբ և ընտանեկան կերպով, թէև նայում էր նորա վերայ, որպէս առաջին փոքրիկ Միշայի վերայ:

Նոցա խօսակցութիւնը մեծ մասամբ եղաւ Գերմանիայի, Շվեյցարիայի և այնտեղի ուսանող կանանց և օրիորդների մասին: Վերջ ի վերջոյ, դեռ իւր նախկին գեղեցկութեան թառամած վարդերը պահպանած տիկինը յայտնեց, թէ նա նոյնպէս նպատակ ունի Յիւրիխ գրնալ:

—Գնում էք ուսանելո՞ւ, հարցրեց Բաքոսեանը ժպտալով:

—Չէ, Միշա, այստեղի կեանքը ինձ բոլորովին ձանձրացրեց, սարսափելի դատարկութիւն է տիրում մեր քաղաքում, դնում եմ մի փոքր հանգստանալ այնտեղ:

—Այո՞, վատ չի լինի այստեղ յոգնել

և այնտեղ հանգստանալ... հեզնօրէն տիկնոջ խօսքը կտրեց Բաքոսեանը:

— Զէ, Միշա, այնպէս ուզում եմ Յիւրիիսում լինեմ...

— Ուզում էք... գնացէք...

— Դու միշտ ծիծաղում ես, Միշա, հաճոյամով կերպով երիտասարդի ձեռքը բռնելով, ասաց տիկինը: — Դու էլի էնպէս հանաքներ ես սիրում, որպէս քո պատանեկութեան ժամանակ:

— Զէ, Աննա Կիրիլովնա, ես այժմ շատ համեստ եմ:

— Ի՛նչ նշնելու տղայ ես, Միշա, ի՛նչ հինգ հազար թույնով աղչկերք պատրաստ են քեզ համար, ասաց տիկինը խօսքը փոխելով, և միևնույն ժամանակ նորա ձեռքը չը թողնելով իւր ավի միջից:

— Ես պօրտմանների հետ պսակուելու նպատակ չունեմ...

— Զէ, չունես, քեզ էլ կը տեսնինք:

— Լաւ, ինչ նպատակ կայ այստեղի

աղջիկների հետ պսակուել:

— Ինչո՞ւ:

— Նորա համար որ, նոքա ոտքից մինչև գլուխ զուրկ են բուն քաղաքակրթութիւնից:

— Ո՛չ Միխայէլ, այստեղ կան և լաւ աղջիկներ:

— Այսինքն նրանք, որ հայերէն խօսելն անգամ չը գիտեն:

— Այդ մի մեծ պակասութիւն չէ. բաւական է, որ նոքա ուսում ունեն:

— Հաւատացէք, Աննա Կիրիլովնա, այդ ուսեալները գեղեցիկ խնձորների են նմանում, դրսից սիրուն գոյնով, անուշ հոտով, բայց ներսից աւերուած և փթած սրտով...

Մի քանի այդպիսի խօսակցութիւններից յետոյ, երիտասարդը հեռացաւ, թէև տիկինը շատ ստիպում էր, որ ճաշին իրանց մօտ մնայ:

Նոյն աւուր երեկոյեան պահուն, Բաքոսեանին տեսութիւն էին եկել մի քանի բարձր ուսում ստացած, մայրաքաղաքի ուսանողներ,— իրաւաբան, բժշկ, բնագէտ և պատմաբան:

Բաքոսեանը համբոյրներով ընդունեց նոցա որպէս իւր հին ընկերներին: Մի քանի հասարակ զրոյցներից յետոյ խօսակցութիւնը նոցա մէջ ընդունեց աւելի նշանաւոր ձև:

Երբ նոքա սկսեցին խօսել նոյն քաղաքի ուսումնարանների, լրագրութեան և կրթեալ երիտասարդութեան գործունէութեան մասին՝

— Մեր երիտասարդութիւնը ոչինչ չէ շինում, պարոններ, ասաց նոցա բարեկամական անկեղծութեամբ Բաքոսեանը:

— Ի՞նչ կարող է շինել, պատասխանեց երիտասարդ պատմաբանը:— Երբ նո-

ցա գործունէութեան ընթացքն այնքան սահմանափակուած է:

— Ծովերը միշտ իրանց արդարացնելու պատճառներ ունեն, պատասխանեց Բաքոսեանը ծիծաղելով:

— Քո բժից, եղբայր, դեռ արտասահմանեան քամին չէ դուրս եկել. մի քանի օր անցնի՝ դու բոլորովին ալլապէս կը խօսես, մէջ մտաւ գանգրաճեր բնագէտը:

— Ասացէք, խնդրեմ, ինչ կարելի է այստեղ գործել, հարցրեց իրաւաբանը աւելի ծանր կերպով:

— Օրինակի համար, մենք դեռ ևս մի օրինաւոր լրագրութիւն չունենք, պատասխանեց Բաքոսեանը:

— Դիցուք թէ ունենայինք, բայց մեզանում լրագիր ո՞վ է կարգում, հարցրեց բժիշկը:

— Այդ իսկ պատճառով, որ մեզանում լրագիր չեն կարգում, նորա խօսքը կտրեց Բաքոսեանը. պէտք է հրատարակել

մի այնպիսի պարբերական թերթ, բոլորովին նոր հոգւով, նոր ուղղութեամբ, որ գրգռէ, հարցեր հարուցանէ, և վերջապէս ստիպէ իրան կարգալ:

— Այդ բոլորը երևակայութիւններ են, յառաջ տարաւ բժիշկը. մեզանում ընթերցող հասարակութիւնը, այսինքն ժողովրդի բարձր և կրթեալ դասը, ոչինչ կարօտութիւն չունէ մի հայ լրագրի: Նա կարգում է օտարազգի լրագիրներ:

Վիճաբանութիւնը աւելի տաքացաւ երբ Բաքոսեանը ասաց.

— Ես բոլորովին ընդդէմ եմ ձեր կարծիքին, պարօն բժշկապետ, որովհետեւ այդ ձեր բարձր կամ կրթեալ կոչուած դասը թո՛ղ բոլորովին չը կարգայ ևս, այդ փոյթ չէ...: Բայց դուք մոռանում էք մի բան, որ մենք ունենք ժողովրդի, մի մեծ դաս աւելի բազմաթիւ, աւելի թարմ ուժերով և աւելի անխարդախ կերպով պահպանուած իւրազգային առանձնութիւնների մէջ. — այդ դասն է

« մ բ ո խ ը, մենք նորա համար պէտք է գործենք:

Երիտասարդ պատմաբանը, որ լռութեամբ լսում էր՝ ասաց արհամարհական ոճով.

— Ե՛հ, շատ գրեցինք մենք, թէ պարբերական թերթերի և թէ ամսագրերի միջոցով, բայց ի՞նչ դարձաւ, այդ քո « մ բ ո խ ը » էլի մնաց այն ինչ որ էր: Բաքոսեանին զարմացրեց այդ պատասխանը.

— Եթէ ձեր գրուածքները օգուտ չը բերեցին հասարակութեանը՝ իմ կարծիքով այն էր պատճառը, որ նոքա չեն եղել ժողովրդի կեանքի առօրեայ, երեւոյթների և նորա պիտոյքների արտայայտութիւն, այդ գլխաւոր պայմաններից միւնն է լրագրութիւնը: Բայց հին սխօլաստիկական քարոզներ կարգալ, արաբական հէթիաթներ պատմել, միւս կողմից հաճոյքներին խռով ծխել և միւս կողմից ժողովրդի պահանջներ լինթրիցող հասարակութեան

1001
1295

համակրութիւնը, այդ անկարելի բան է:

— Մեր ժողովուրդը լինելով մի կրօնական ազգ՝ հարկաւոր է այդպիսի բաներով գրաւել նորան և փարածել նորա մէջ ընթերցասիրութիւն: Այլ հնար չը կայ, պատասխանեց պատմաբանը:

— Ահա, այդտեղ է գլխաւոր սխալը, նորան պատասխանեց Բաքոսեանը: Փոխանակ զարգացնելու ժողովուրդը գրական մտքերով՝ դուք կրկին կամենում էք ծանրացնել նորա քունը միջնադարեան փիլիսոփայութեան մէջ:

— Ապա ի՞նչ պէտք էր գրել:

— Ես ասացի, որ լրագրութիւնը պիտի լինի ժողովրդի աւօրեայ պիտոյքների և պահանջմունքների արտայայտութիւն: Ահա թէ ի՞նչ կարելի էր գրել, օրինակի համար. — թէ գրաւոր և թէ գործնական կերպով համոզել վաճառականներին կազմել ընկերութիւններ և կանոնաւոր աւելարկական տներ: Արհեստաւորներին քարոզել որ բաց անեն արուեստագի-

տական ուսումնարան: Գիւղացիների համար աշխատել որ լինին գիւղատնտեսական ընկերութիւն, գիւղական փոխատու ընկերութիւն, և այլ դոցա նման նպաստող հիմնարկութիւններ:

— Այդպիսի քարոզներ մենք շատ անգամ լսել ենք, դուքա բոլորը երազներ են, մեզանում ոչինչ չէ կարելի գործել, ասացին բարձր ուսում ստացած պարոնները և արհամարհական ծիծաղով բոլորը հեռացան:

«Ողորմելիներ...», ասաց իւր մըտքում նոցա գնալուց յետոյ Բաքոսեանը:

2.

Կիւրակէ օր էր:

Արտեմ Պաւլիչը, վաղ առաւօտեան մի բաժակ կծովի թէյ խմելով՝ գնացել էր մէյդանը, որ ճաշի համար ձկներ և

այլ բաներ առնէ, որ այնուհետեւ եկեղեցի գնայ ու պատարագ տեսնէ:

Արտեմ Պաւլիչը, արդէն վաթսուն տարեկան մարդ էր: Նա իւր հաստ փորով, հաստ գլխով և բաւականին հաստ քսակով, ոչ միայն համարվում էր քաղաքի հարուստներից մինը, այլ ճանաչում էին նորան որպէս շատ փորձուած ու խելացի մարդ: Նա ունէր հոյակապ երեք յարկանի տուն, խանութներ, մշակութեան դաշտեր, և երեք գոյնզգոյն մեդալներ, որոնք տօն օրերին միմեանց պոչից կապած, քարշ էր տալիս իւր շրջինքից:

Իսկ տիկին Մարիամը, այն բարի և առաքինի Աստուծոյ գառնուկը, շնչում էր մայրական ոգւոյ բոլոր քնքշութեամբ: Նա գթառատ մայր էր և ժիր ու գործունեայ տանտիկին:

Տիկին Մարիամը տալիս էր իւր սպասաւորներին զանազան հրամաններ, երբ

երիտասարդ Բաքոսեանը պատրաստվում էր տանից դուրս գնալ:

— Ելի գնում էք վիզիդներ անելու, Միշա, հարցրեց նորանից մայրը:

— Այո՛, մայր իմ, գնում եմ... պատասխանեց որդին խորհրդական ձայնով:

— Որ այգպէս է, Ֆրակդ հագիր:

— Սպոյէս էլ կարելի է գնալ:

— Այո՛, չէ, ինչ կ'սես:

— Այն մարդիկը, որոնց մօտ ես այսօր այցելութիւն պիտի անեմ, այնքան համեստ են և բարի, որ առանց Ֆրակի էլ կընդունեն ինձ:

Բանի ժամից յետոյ Բաքոսեանը զրնում էր մի նեղ և կեղտոտ փողոցի միջով: Նա անցաւ քաղաքի այն մասը, ուր լցնում էին աղբեր և անմաքրութիւններ, և շուտով յայտնուեցաւ մի կիսուկեր շինութեան մէջ:

Այնտեղ մի քանի կիսամերկ մշակներ, շապիկները հանած, կոտորում էին այն մանրիկ արարածներին, որոնք հա-

նապազ ծծում էին նոցա արիւնը. մի քանիսը սառը գետնի վրայ թէք ընկած, փլվիած պատերի տակին, զրոյց էին ա- նում, իսկ մի քանիսը իրանց ետը ի ն- յիշելով, կամ կարօտած վաթանը (հայ- րենիք) միտ բերելով, տխուր-մեղօգիական ձայնով բացաթիք էին երգում...

Բաքոսեանը շատ զարմացաւ, նկա- տելով, որ նոքա իրան տեսածին պէս, փախան և թագնուեցան իրանց փոքրիկ, ծխից և միսից սևացած խրճիթներէ մէջը:

Նա ներս մտաւ խրճիթներից մինի մէջ: Խոնաւ արտաշնչութիւնը այդ անաս- նական բնակարանի, իսկոյն նորա ուղեղին զարկեց:

— Խնչո՞ւ դուք փախաք ինձնից, հար- ցրեց նա մի ալեւոր մշակից, որ չէր գա- ղարում իրան գլուխ տալուց:

Խեղճ ալեւորի լեզուն կապուեցաւ: Նորա ընկերները ողորմելի ձայնով ասա- ցին.

— Աղայ, ոտքերուդ մատաղ, Աս- տուած է վկայ մենք ամենքս բիլէթներ ունենք...

Բաքոսեանը չը գիտէր ինչով բացա- տրել այդ խօսքերը:

— Ես չեմ եկել ձեզանից բիլէթ պա- հանջելու, ասաց նա:

— Մենք այդպէս հասկացանք, ա- ղայ, քեզ մատաղ ըլենք. այն չինովնիկը ամեն օր գալիս է... բիլէթ է ուզում, մենք ցոյց ենք տալիս. «էս մինը հին է, ասում է, էս մինը պատուած է, ասում է, էս մինը ֆարշիւ է, ասում է, ձեզ խիստ կը պատժեմ, ասում է»: Մենք վախում ենք, փող ենք տալիս նորան, որ մեզ սիրի չուղարկէ...

— Խեղճեր... դառն կերպով հոգոյ հանելով հառաչեց Բաքոսեանը:

— Եւ ձեր բիլէթները ուղիւ են, հարցրեց նա:

— Ուղիւ են, որպէս արեւը երկըն-

քում, աղայ, կամենում էք ցոյց կը տանք, ասացին բոլորը միաձայն:

—Հարկաւոր չէ. բայց դուք իմացէք, որ այն չինովնիկը ձեզ խաբում է, որ փող առնէ, միւս անգամ գալու լինի՝ ոչինչ չը տաք, միայն նորա անունը իմացէք. թէ ով է նա, որ ինձ ասէք:

—Աստուած քեզ երկար կեանք տայ, ազատի՛ր մեզ, աղայ ջան, նորա ձեռքից, աղաչում էին մշակները:

—Դուք միայն նորա անունը իմացէք, բաւական է:

Սոյն խօսակցութեան միջոցին Բաքոսեանը լսեց մի դառն հոգոց հանելու և հառաջանքի ձայն, նայեց խրճթի մը թին անկիւնում, աղլւսներով յատակած խոնաւ գետնի վրայ օլառկած էր միմաշուած երիտասարդ: Այդ հսկայի պարթեւական մարմինը, որ բռնել էր ահագին տարածութիւն, սարսափելի կմախքի էր նման: Նորա փալանը բարձի տեղ դը-

րած էր նորա գլխի տակ և մի քրքրուած վերարկու ձգած էր նորա վերայ:

Մի քանի րոպէ նայելով հիւանդին. «դա դեռ ևս կարող է ապրել», ասաց նա իւր մտքի մէջ և տխուր զգացմունքներով հեռացաւ այդ սարսափելի բնակարանից:

Քանի ժամից յետոյ մի կառքկանդնեցաւ այդ տան հանդէպ: Հիւանդին նորա մէջ դնելով, տեղափոխեցին մի խեղճ ընտանիքում, որին պատուիրած էր խնամք տանել նորա առողջութեանը:

Է.

Բաքոսեանը շտապով գնում էր մի լայն փողոցով, երբ լսեց մի ձայն, որ նորան կանչում էր: Դէպի յետ նայելով՝ նա ճանաչեց իւր ծանօթ բժիշկ Բարակեանցին:

—Ս., Ստեփան Գանելիչ, լաւ հանդիպեցար. ասաց երիտասարդը նորա ձեռ-

քը սեղմելով. ես այս ըռպէիս բժշկի մօտ էի գնում, շտապեցէք խնդրեմ, այս ինչ թաղը, այս ինչ փողոցում պարոն Ա...ի տունը. այնտեղ դուք կը գտնէք մի հիւլանդ: Ահա, ձեր առաջին այցելութեան համար ես կանխիկ վճարում եմ, իսկ մընացածների համար նոյնպէս կը ստանաք ինձանից:

—Այս ըռպէիս, ասաց բժիշկը, և ընդունելով արծաթը, կամենում էր հեռանալ, երբ Բաքոսեանը կանգնեցրեց նորան:

—Ասացէք, խնդրեմ, դուք ունէք ժամանակ մի տեղ շարունակ շաբաթը երկու անգամ այցելութիւն գործել:

—Այո, պատասխանեց բժիշկը:

—Ուրեմն եղէք այնքան բարի, այս երեկոյ եօթն ժամին ինձ մօտ անցնել, այդ մասին խօսենք:

—Շատ լաւ, ասաց բժիշկը և հեռացաւ:

Բաքոսեանը հասաւ տուն, երբ բաւական անցել էր ճաշից:

—Ո՞ւր էիր, այդքան ուշացար, Սիշա, դու միշտ ստիպում ես քեզ սպասել, ասաց նորա մայրը:

—Սի բարեկամի մօտ էի... այո, ուշացայ, պատասխանեց երիտասարդը:— Բայց դուք կարող էիք և առանց ինձ ճաշել:

—Սի՛թէ առանց քեզ ես կարող եմ բերանս պատառ հաց դնել:

—Դու ինձ շատ ես սիրում, մայր իմ, ասաց որդին և գրկեց նորան:

Նոքա մտան սեղանատուն, ուր ամեն բարիքներով լի, փառաւոր սեղանը սպասում էր նոցա: Երիտասարդը նըստաւ մօր մօտ, իսկ Սարտեմ Պաւլիչը հաւաքեց իւր շուրջը փոքրիկ երեխաներին...

—Ի՞նչ սովորութիւն է այդ, հայր, դուք չէք խօսում երեխայոց հետ հայերէն, ասաց երիտասարդը:

—Հայերէն սովորելով ի՞նչ պէտք է

դառնան, որդի, հայեվարը հիմի ո՞վ է խօսում, պատասխանեց Արտեմ Պաւլիչը:

— Ամեն երեխայ պէտք է սկզբից իւր մայրենի լեզուն սովորէ, այնուհետեւ օտար լեզուներ սովորելը նորա համար դժուար չէ: Այդ է պահանջում արդի մանկավարժութիւնը:

— Ասենք թէ մենք հայերէն խօսեցինք երեխաների հետ, մէջ մտաւ տիկին Մարիամը. — քօժ ու բջից էլի պիտի օտար լեզու սովորին...

— Այդ է վատը, որ դուք մեր տունը լցրել էք օտարազգի ծառաներով և աղախիններով, որոնք երեխաների փչահալու գլխաւոր պատճառն են դառնում:

Արտեմ Պաւլիչը երկար չը խօսեց այդ առարկայի վերայ, նա ամբողջ ճաշի միջոցին գանգատվում էր թանգութիւնից:

— Դժուար է էլի հիմա ապրուստը, ասում էր նա դժգոհութեամբ, էս օր մէլընում էնքան ման եկայ, մինչև ժա-

միցն էլ յետ ընկայ, հագիւ թէ կարացի մի քիչ ձուկը և լաւ դօշ ճարել, էն էլ բնջ գնով Աստուած ազատէ...

— Դուք չէք մտածում աղքատների համար, հայր իմ, այն խղճալիքը ինչ պէտք է անեն, հարցրեց երիտասարդը:

— Նոքա առանց ձուկի էլ կարան եօլայ գնալ, որդի, բայց մեր բանը դժուար է, մերը...

— Գոնե՛ս, ուտելու ցամաք հաց պիտի ունենան:

— Ցամաք հաց ճարելը հեշտ է, որդի, բայց մեր բանը դժուար է, որ ղալու-փլալը առանց աղջանաբաթի չենք կարացի ուտել:

— Ինչո՞ւ մենք միշտ ղալու-փլալ պիտի ուտենք, և այդպիսի փառաւոր տներում ապրենք, բայց աղքատը գիշերը իւր գլուխը դնելու մի տեղ չունենայ, և կարօտ մնալ պատառ հացի: Ինչո՞ւ նոցա համար չը պէտք է մտածենք:

Արտեմ Պաւլիչի դէմքի վերայ վազեց մի արհամարհական ծիծաղ:

— Ինչո՞ւ... կրկնեց նա խորհրդական ձայնով: — Եղբան որ կարգացել ես, էս էլ չես սորվի, թէ ինչու, — էնդուր վուր Աստուած աղքատին աղքատ է ստեղծել, հարստին՝ հարուստ. մեզ տուել է փլաւ, նոցա՝ ցամաք հաց: Թէ փլաւը, թէ ցամաք հացը բոլորը Նորան է պատկանում. ումը ինչ կուզէ՝ էն կու տայ, ո՞վ կարայ Նորա ձեռքը բռնել, մեռնի՛մ Նորա մեծ զօրութեանը...

Եւ Արտեմ Պաւլիչը սկսաւ ջերմեռանդութեամբ խաջակնքել իւր երեսը:

«Այդ էլ մեր եսականների վարդապետութիւնը»... ասաց իւր մտքում երկտասարդը և հեռանալով ճաշի սեղանից, ասաց հօրը.

— Բայց դուք մոռանում էք, հայր, որ Աստուած հարուստներին պատուիրեց, որ նոքա ողորմութիւն անեն աղքատներին:

Վերջին խօսքը համարեա՞ չը լսեց Արտեմ Պաւլիչը:

Ը.

Բաքոսեանը արդէն սկսաւ յայտնուիլ նոյն քաղաքի հասարակութեան բարձր և միջին դասերի զանազան խաւերումը: Տիկին Նասիրովն ունէր վե՛չ էր:

Երևելի վաճառական հանգուցեալ Նասիրովը, մեռնելով իւր լիսունամեայ հասակում՝ թողեց իւր միակ դստերը, գեղեցիկ Նատին, ահագին հարստութիւն: Նատօն, աւարտելով իւր ուսումը նոյն քաղաքի իգական սեռի բարձր դըպրոցում՝ իւր մօր հետ, որպէս ռամկօրէն ասում են, «եղի ու մեղրի մէջ էր ապրում»: Վեչէր, բալ, թատրոն, կրուժօկ, պիկնիկ. բախտաւոր էին այդ գերդաստանի աւօրեայ պիտոյքներն:

Փառաւոր դահլիճը վառվում էր ամենայն շքեղութեամբ: Մի տեղերկայն

սեղանի բոլորտիքը շարուած՝ կանայք, աղջկերք և տղամարդիկ, լօտօ էին խաղում:

Դասչիճի կից փոքրիկ սենեակներում տղամարդիկը, խումբ-խումբ առանձնացած՝ թուղթ էին խաղում: Մի անկիւնում գեղեցիկ Նատօն, իւր փափուկ մատները վազեցնում էր պիտնօի լեզուակների վերայ և հիացնում էր լսողներին:

Իսկ Հաստիկ, մախմուրի և մետաքսի մէջ պատած տանտիկինը անդադար այս և այն կողմն էր վազում, հիւրեր էր ընդունում, մինի հետ քաղցրախօսում էր, միւսի հետ ծիծաղում և շատերին իւր Նատօի ուսումը և գիտութիւնն էր պատմում:

Դասչիճի մի այլ անկիւնում մի քանի օրիորդներ առանձնացած՝ այսպէս խօսում էին միմեանց հետ:

— Դու Հաւաստի գիտե՞ս, Անիչկա, որ նա անպատճառ կը լինի այս գիշեր:

Հարցրեց ոռուսաց լեզուով սեւաչեայ Սօֆիօն իւր մօտ նստած շիկահեր օրիորդից:

— Գիտեմ, ինչ Նատօն ասաց, թէ մայրս նորան ևս հրաւիրած է, պատասխանեց նոյն լեզուով Անիչկան, աւելացնելով. — Ախ, որպիսի հրաշալի տղամարդ է նա Սօֆի. . .

— Զը լինի սիրահարուած ես, Անիչկա, ծիծաղելով հարցրեց նոցա մօտ նստած սեուկ օրիորդը Բարսամենց Օլգան:

— Զէ, Օլգա, ինչ միայն դուր է գալիս նորա այնպէս ճաշակով հագնուիլը, շնորհաշուք վարմունքը և գեղեցիկ խօսակցութիւնը:

— Դու որտեղ ես տեսել նորան, հարցրեց Սօֆիան:

— Քանի օր առաջ նա իշխան Փառասիրեանցի բալումն էր. աղջկերքը խելքից էլած էին նորա համար, թէև ոչ ոքի հետ չէր պար գալիս:

— Ե՛հ, նա բոլորովին տարապալման մի մարդ է, մէջ մտաւ սեռւկը:

— Ի՞նչ հաճութիւն նորանից... չես գիտում ինչ լեզուով խօսես նորա հետ. ինքը կոտրատում է միշտ հայերէն, և ով որ այդ լեզուն չէ հասկանում՝ նորա հետ գերմաներէն և ֆրանսերէն փիլիսօփայութիւններ է անում...

— Ո՛չ, Մարիա, սեռւկի խօսքը կըտրեց Անիչկան, նա ուսներէն լաւ է իմանում, միայն այնպէս ձևացնում է, որպէս թէ չը գիտէ:

Սոյն միջոցին տանտիկինը, ուրախութեան ծիծաղը երեսին՝ ընդունում էր մի հիւր:

— Ահա՛ նա, ահա՛ նա, հեզիկ շըշնջացին օրիորդները:

Նատոն թողեց պիանօն և վեր կացաւ տեղիցը: Միւս աղջկերքը նոյնպէս թողեցին իրանց մասլահաթները, վեր կացան և սկսան թիթեռնիկի նման պտտուիլ դահլիճի մէջ:

Թ.

Տանտիկինը, տանելով իւր հիւրին դստեր մօտ, — ահա՛, իմ աղջիկս. Նատալիա Եսսիպովնա, ներկայացրեց նա: Եւ դառնալով դէպի երիտասարդը — պարոն Միքայէլ Բաքոսեանը, ասաց նա: Եւ սկըսաւ ծանօթացնել նորան միւս հիւրերի հետ:

Միակ ծանօթը, որին հանդիպեց այնտեղ Բաքոսեանը՝ իւր հեռու ազգական տիկին Շնորհաբաշիք էր, նոյն քաղաքի վեջէրների հերոսուհին:

— Լաւ է, դու ել երեւցիր, Միշա, ասաց նա, ուրախութեամբ դիմելով դէպի երիտասարդը:

— Միթէ իմ երեւնալս այդքան հաճութիւն է բերում ձեզ, ժպտալով հարցրեց երիտասարդը:

—Բայ, չէս իմանում որ այդպէս է.
բայ, ազգականութիւնը ինչի՞ համար է:

Վերջին խօսքերը այնքան բարձր
կերպով արտասանեց տիկինը, որ շատերը
լսեցին: Կարծես, նա պարծենում էր այդ
խօսքերով:

—Ուրեմն ես կաշխատեմ շուտ-շուտ
երևնալ ձեզ, պատասխանեց Բաքոսեանը,
ինքը չը հաւատալով իւր խօսքերին:

—Այն ժամանակ քեզանից շնորհա-
կալ կը լինեմ, ասաց տիկինը, և մօտե-
նալով՝ նորա ականջին քրթմնջաց. — Տան-
տիրսջ աղջկան լաւ մտիկ արա՛ւ... Ինչ
իւզալի տեղ է... Եւ ծիծաղելով հեռա-
յաւ երիտասարդից:

Նատօն խիստ քաղաքավարի կերպով
ձեռքը տալով երիտասարդին, սկսաւ նո-
րա հետ անյ ու դարձ անել դահլիճի
մէջ: Երիտասարդը, մի կողմնակի հայեացք
ձգելով խաղացողների վերայ, «Ահա մեր
քաղաքացոյց բոլոր գուարճութիւնը», ասաց
իւր մտքում:

Նոքա անցնելով դահլիճը, մտան
մի փոքրիկ սենեակ, ուր հրաւիրեց երի-
տասարդին օրիորդը, որտեղ կային մի
քանի պատուաւոր հիւրեր և զբաղուած
էին նոյնպէս թղթախաղով:

Բաքոսեանը նստեց աթոռի վերայ և
հեռուից նայում էր խաղացողների խում-
բին:

—Դուք ինչ խաղ էք խաղում, դար-
ձաւ Նատօն դէպի երիտասարդը Փրան-
սերէն լեզուով:

—Ես դժբախտաբար ընդունակ չեմ
եղել որ և իցէ խաղ սովորելու, հեգնօ-
րէն պատասխանեց Բաքոսեանը:

—Ապա ինչո՞վ պարապեցնեմ ձեզ:

—Միթէ դուք բաւական չէք, եթէ
այնքան բարի կը լինէք զբաղեցնել ձեր
հիւրին:

Օրիորդը կարմրեց և նստեց երիտա-
սարդի մօտ: Նոքա սկսեցին խօսել ար-
տասահմանի մասին: Բաքոսեանը պատ-
մեց նորան շատ բաներ, թէ որպէս են

ուսանում Շվեյցարիայում աղջիկները, թէ՛
հրպէս կրթուած են Պօլսում և Զմիւռ-
նիայում հայ օրիորդները: Այս զրոյցնե-
րը վերջանալուց յետոյ, Նատօն հար-
ցրեց.

— Ասացէք, խնդրեմ, թէ՛ ներգոր-
ծութիւն է անում ձեզ վերայ մեր քա-
ղաքը և այստեղի կեանքը:

— Ներգործութիւնները ինձ վերայ,
համարեա՛, միւսնոյն տխուր ազդեցու-
թիւնն ունեն, թէ՛ այստեղ և թէ՛ ար-
տասահմանում, պատասխանեց Բաքոսեա-
նը...

— Մենք ինչով ենք մեղաւոր, որ
մեզ չը սովորցրին մեր լեզուն. պատաս-
խանեց Նատօն զգալի կերպով: Ընտանի-
քում մեր ծնողներն արգելում էին խօ-
սել. «Հայերէնը մօղայ չէ», ասում էին...

— Այո՛, այդպէս են վարվում իրանց
զաւակների հետ այստեղ ծնողները...
վերջացրեց Բաքոսեանը և տխրութեան
ամպը պատեց նորա դէմքը:

Օրիորդը, նկատելով որ իւր խօսքե-
րը երիտասարդի վերայ վատ տպաւորու-
թիւն ունեցան՝ փոխեց խօսքը, հարցնե-
լով.

— Ինչով էք պար պում դուք այժմ:

— Իմ պարապմունքներն այնքան
չնչին են, որ պէտք է ասել, թէ՛ ոչըն-
չով, պատասխանեց երիտասարդը:

— Ես լսեցի, դուք կամենում էք
հրատարակել մի լրագիր:

— Այո՛, մի այդպիսի նպատակ կայ:

— Ի՞նչ լեզուով:

— Հայերէն լեզուով:

— Հայերէն լեզուով լրագիր... բա-
ցականչեց օրիորդը մի քնքոյշ արհամար-
հական կնճիռ ձևացնելով իւր գեղեցիկ
դէմքի վերայ:

ժ.

Հետևեալ կիւրակէ օրը Բաքոսեանը
դարձեալ այցելութեան գնաց մեր ըն-

Թերցողին նախաճանօթ տանը, ուր կենում էին մշակներ: Բայց այս անգամ նոքա չը փախան երիտասարդից, այլ ընդունեցին նորան որպէս իրանց բարեկամին:

Նոքա պատմեցին որ բիւլէթ պահանջող չինովները այլ ևս չէ գալիս, և նորա փոխարէն յաճախում է նոցա մօտ մի բժիշկ Ստեփան Դանելիչ Բարակեանց անունով. որ հրամայեց տանտիրոջը միշտ մաքուր պահել նոցա բնակութեան տեղը, որ նոցանից ամենեւին փող չէ առնում, և բոլորովին ձրի դարմաններ է տալիս հիւանդներին: Եւ մշակները շնորհակալութեամբ օրհնում էին այդ բոլոր փոփոխութեանց պատճառ եղող անձին:

Բաքոսեանը նստեց տախտակով կապած մի թախթի վերայ, որ նոր շինուած էր մշակների քնելու համար, և խնդրեց որ նոքա նոյնպէս նստէին:

— Ասացէք, խնդրեմ, թէ երկրից էք դուք, հարցրեց նա:

— Ե՛հ, աղայ-ջան, ամեն երկրից մարդիկ կան մեր մէջ, պատասխանեց մի ալեւոր: — Այստեղ կան, ճաճկաստանից՝ — մշեցի, բաղիշեցի, վանեցի, արզրումցի և մինչև անգամ ատանացի: Պարսկաստանից՝ — խօեցի, սալմաստեցի ուրմեացի, մաւղացի, մուժումբարցի և մինչև անգամ սպահանցիք: Կավկազից՝ — հին-նախիջեւանցիք, երևանցիք, ագուլեցիք և այլն:

— Ի՞նչ պատճառով դուք թողել էք ձեր երկիրը, ինչո՞ւ դուք չէք կենում ձեր հայրենիքում:

— Բո խօքուն ղուրբան ըլեմ, աղայ ջան, պատասխանեց մի ալեւոր սալմաստեցի, վա՛վ կը թողնի իւր վաթանը, իր օջախը, վա՛վ իր օղլուշաղը, կերթայ դարեւ-ղուրբաթ վըլաեաթ, ահար էն մառթը նաչար չըլի, հաղդարի շարմանդայ չըլի...: Մեզնէ ըմէն մէկը մէ դարդ ունի, մէ ցաւ ունի, որ դար խըմար ընկերի դիարբադիար...: Թուրքի ռայաթ ենք, աղայ ջան, մէ թեխանց աղանի զօռ-

անելի, խարջ ուղեւորի մէջ թեխանց դիւանների զօռ անելի, մեզիկ թալնելի, մէջ թեխանց պառքնտէրը մեր լաճերը փողի աւազ տանելի որ տաճկացուցի... էտէնց խազարը մէկ զուլումներ կան, որ մէկը ասեմ... էլ մեր երկրի մէջ չենք նախ աշխատանք անել, անօրէնի երկիր ի, թուրքերը գլուխքերուս տասեն, միր դադածը խլես են: Զաներուս դարդէն էկիր ենք դարիւր-դուրբաթ վրլաեաթ, որ մէջ քանի շահի փող դադենք, տանենք մեր քըլֆաթը պախենք...

Սլուորը վերջացրեց իւր խօսքը և նորա շիջած աչքերու մէջ պահուած էին մի քանի կաթիլ արտասուք, որ սկսան գլորուիլ սպիտակ մօրուքի վրայ:

Բաքոսեանի սիրտը խորին կերպով խոցուեցաւ այդ խօսքերից...

Սլուոր սալմաստոցու խօսքերը այնպէս ազդեցին Բաքոսեանի սրտին, մինչ նա լացելու չափ վրդովուեցաւ: Բայց զսպելով իւր սրտի կսկիծը, հարցրեց.

—Սլատեղ ի՞նչ է ձեր պարապմունքը:

—Սմեն օր վաղ առաւօտեան մեր փալանները առած, գնում ենք մէյդան, կամ փողոցներում վզներս ծռած, կանգնում ենք, սպասում ենք, որ մի մարդ մի բեռն մեր շալակը տայ, տանենք տեղը հասցնենք, որ մի քանի կոպէկ վարձ ստանանք, ասացին մի քանիսը:

—Ձեզանից բոլորը այդ գործով են պարապած:

—Ո՛չ, կան մեզանից այնպիսիներ, որ ճանապարհներ ուղղելու վրայ են բանում, կան որ տներու շինութեան վերայ են բանում, բայց փօղրատչիկը ամենին թալանում է, «վնաս արեցի». ասելով՝ վարձիցն կտրում է: Մեզանից բախտաւոր են այնպիսիները, որոնք կամ քարվանսարաններում օդաբաշխներ են, կամ զաւօդներում և կամ ֆաբրիկաներումն են բանում:

—Դուք բացի կիւրակէները չունի՞ք ուրիշ ազատ օրեր:

—Ո՛չ աղայ-ջան, կիւրակէ և տօն
օրերը միայն չենք գործում:

—Ասացէք, խնդրեմ, եթէ մինը ձեր
այդպիսի անգործ օրերում, որ և իցէ ա-
ռարկայի վերայ ձեզ դասախօսութիւններ
անելու լինէր, դուք կը լսէ՞ք նորան:

—Քարո՞ղ կարդար:

—Հա՛, այդպիսի մի բան:

—Ինչո՞ւ չէինք լսի, կիւրակէները
աշուղ է գալիս, մեզ համար երգում է,
հէքիաթներ է ասում, մենք նորան փող
էլ ենք բաշխում:

—Ուրեմն ես եկող կիւրակէ կը գամ
ձեզ քարոզ կը տամ, առանց ձեզանից
փող առնելու, վերջացրեց Բաքսեանը և
հեռացաւ:

Մշակները զարմացան, թէ նա որ-
պէս պէտք է քարոզ կարդար իրանց, երբ
քահանայ չէր:

ԺԱ.

Նոյն աւուր երեկոյեան պահուն Ար-
տեմ Պաւլիչը կանչեց որդուն իւր սե-
նեակը: Այնտեղ նստած էր մի վրացի իշ-
խան, կարմիր մախմուրի արխալուղով,
ոսկի ժապաւէնով եզերաւորած կաբայով
և արծաթապատ խանջալով:

Երիտասարդը քաղաքավարութեամբ
գլխի տուաւ նորան:

—Իմ որդիս Միխայէլ Արտեմիչը:

—Կնիազ ձիանճուէլիձէ, ծանօթա-
ցրեց նորան Արտեմ Պաւլիչը:

Երիտասարդը նստեց:

—Գիտե՞ս, ի՞նչ բանի համար կան-
չեցի քեզ, Միշա, ասաց Արտեմ Պաւլիչը
մի այնպիսի լեզուով, որ իշխանը հաս-
կանար:—Կնիազը իմ հինուցուայ բարե-
կամս է. շատ օրինաւոր մարդ է, Աս
տուած է վկայ, դուրս ողորմած հոգի հայ-
րը, աւելի լաւ մարդ էր Աստուած իր

հոգին լուսաւորէ—Կախեթումը առաջին օջախն է դորա հօր տունը:

Երիտասարդը անհամբերութեամբ սպասում էր, թէ ինչո՞վ կը վերջանայ հօր այդպիսի շողոքորթող գովասանքները:

—Կնիազը, առաջ տարաւ Արտեմ Պաւլիչը—Աստուած իրան երկար կեանք տայ—ինքն էլ շատ մեծ մարդ է Կախեթումը: Բայց ջէր ջէ հիւ է (է՛հ մենք էլ ենք ջէհիւ էլէլ...) անցեալ գիշեր կլուբումը մի քանի հազար տանել է տուել. (վնաս չունի, ջէհէլութիւն է, մենք էլ ենք էդպէսի բաներ շատ աւել...) Հիմի փող է հարկաւորել իրան, եկել է, ասում է, Արտեմ Պաւլիչ, քեզանից աւել բարեկամ չունիմ, այդ իմ նեղութեան ժամանակին դու ինձ պիտի օգնես, մի քանի հազար մանէթ ինձ փող պիտի տաս: Ասում եմ, Միշիս արեւը գիտենայ, փող չունիմ. չէ հաւատում, ասում է, Արտեմ Պաւլիչ, ինչպէս որ ըլլա

պիտի մէկ տեղանց ճարիս, տաս: Հիմի ինչ պիտի անինք, Միշա ջան, միւր կընիազն է, ինչպէս որ ըլլ' պիտի ուրիշից ճարենք նորան տանք, դու գիտես, որ ես հիմի փող չունիմ:

—Ես չը գիտեմ, որ..., ասաց Բաքոսեանը:

—Հօրէն, Միշա, էն սնդուկումը—շուտով կտրեց Արտեմ Պաւլիչը ուղու խօսքը—կնիազը մի քանի բաներ էլ բերել է, որ գրաւ թողնի մեզ մօտ, գնա մտիկ արա:

Երիտասարդը վեր կացաւ, բաց արաւ սեղանի վերայ դրած փոքրիկ արկղիկը, որի մէջկային ոսկեղէն գոհարադարձ մի քանի կանացի թանգազին բաներ, որպիսի են՝ ապարանջաններ, մանեակ, մահիկը (մեղալիօն) և այլն:

—Դոքա Միշա, կնէյնա Նինուզկայի ապրանքն են. գիտեմ, որ ուրիշ մարդու չի մաւայ կենայ, բայց կնիազը լաւ է ճանաչում ինձ, որ ես Արտեմ Պաւլիչն

եմ, օչովին խայանաթուփիւն չեմ անի...

— Վերջապէս ինչ էք կամենում ինձանից, համբերութիւնը հատնելով հարցրեց երիտասարդը:

— Հա՛, էն էի ուզում ասել, Միշա, վեր առ առաջ մին վէքսիլ գրէ 3000 մանէթ՝ մինչև հինգ ամիս ժամանակի, յետոյ մին պայման գրէ, էդ բաները, որ կնիազը բերել է՝ պայմանի մէջ մին մին նշանակիր, եթէ մինչև հինգ ամիս փողն չը ստանամ, կնիազը պարտաւոր է բացի այդ 3000 մանէթը՝ 500 մանէթ էլ շտրաֆ տայ ինձ, ես էլ իրաւունք ունենամ գրաւները ծախել, իմ փողը վեր առնել:

— Գիտէք, կնիազ, դարձաւ նա դէպի վրացին. ես մէկ ճշմարիտ մարդ եմ, իմ ամեն բանը դրուստութիւնով է, լաւ է, որ էս գլխմէն ասեմ, որ դուք էլ հասկանաք հետաքրք. ես քեզ 2500 մանէթ նաղդ փող կը տամ. թումանը երկու ապաստով մէկ ամիսն 100 մանէթ

շահ կու բանէ, էդ էլ հինգ ամսումը կանէ 500 մանէթ. դորա համար եմ ասում, որ վէքսիլը 3000 մանէթ գրէ: Իմ մամի հոգին գիտենայ, որ իմ կեանքումս էսպէս էժան օչովին փող շահով տուած չունիմ: Բայց ինչ անիմ, բարեկամ մարդ ես, խաթրիցդ չեմ անց կենում...

— Իհարկէ, Արտեմ Պաւլիչ, մեր բարեկամութիւնը մի օրուայ համար չէ խօսմ, պատասխանեց իշխանը համաձայնութեամբ վերոյիշեալ պայմաններին:

— Դէ, վեր առ գրէ, դարձաւ Արտեմ Պաւլիչը դէպի որդին:

— Ես այդպիսի պայման չեմ կարող գրել, պատասխանեց երիտասարդը հայերէն լեզուով, որ իշխանը չը հասկանար:

— Ինչո՞ւ, հարցրեց հայրը աչքերը լայն բացելով:

— Նորա համար որ, առաջին՝ այդ մարդը օրէնքով իրաւունք չունի իւր կրօնը սեպհականութիւնը գրաւ դնելու,

երկրորդ՝ բոլորովին օրէնքի հակառակ բան է հինգից աւել տոկոս առնել:

Արտեմ Պաւլիչի աչքերը վառուեցան բարկութիւնից:

— Դէ, գնա, հեռացիր, որ էդ մարդը բան չը հասկանայ:

Որդին հեռացաւ:

«Եդ զակօնները ես լաւ գիտեմ», ասաց ծերունի վաշխառուն իւր մտքի մէջ, «դժուար բան չէ, կնկան էլ ձեռք քաշել տալը պայմանի վրայ»:

— Գիտես, կնիազ, դարձաւ Արտեմ Պաւլիչը որդու գնալուց յետոյ դէպի իւր զոհը:— Իմ Միշէն զագրանիցայէն գալու ժամանակ ճանապարհին հիւանդացել էր, մինչև հիմի էլ տաքցնում է, ձեռքերը դողում են, չէ կարացի գրել. խնդրեմ մի փոքր սպասել. ես էս րոպէին կանչել կը տամ իմ գրագրին, այս օր կիրակի լինելու համար. տանը չէ:

— Շատ լաւ, ես կը սպասեմ. ասաց իշխանը:

ԺԲ.

Մի օր երեկոյեան պահուէն Բաքոսեանը, դառնալով տուն այնտեղ գտաւ տիկին Շնորհաբաշխին: Նորա մօտ նըստած էին Արտեմ Պաւլիչը, և տ. Մարիամը թէյ էին խմում:

Տիկին Շնորհաբաշխը խօսում էր, ծիծաղում էր, հանաքներ էր անում և զանազան ընտանիքներում պատահած հետաքրքրական անցքեր էր պատմում:

Տեսնելով երիտասարդին՝ բոլորի դէմքի վերայ երևաց մի հաճութեան ժրպիտ:

— Թողէք ես ասեմ, ձայն տուաւ տ. Շնորհաբաշխը:

— Չէ, ես կասեմ. նորա խօսքը կըտրեց տ. Մարիամը:

— Բա, ես չեմ կարայ ասել: մէջ մտաւ Արտեմ Պաւլիչը:

— Ի՞նչ էք ուզում ասել, կրկնեց երիտասարդը, ձեռք տալով վիճողներին:

—Քեզ ուզում են նշնել, առաջ ընկաւ տ. Շնորհաբաշխը:

—Այդ լաւ բան է, ժպտալով պատասխանեց երիտասարդը:

—Բա վատ բան է... ուրախութեամբ ձայն տուաւ Արտեմ Պաւլիչը:

Տ. Մարիամը խորին հոգեզմայլութեան մէջ էր:

—Թէ գիտենաս ո՛ւմ վերայ, Միշա, էս ըսպէիս ուրախութիւնից վեր-վեր կը թռչես, առաջ տարաւ տ. Շնորհաբաշխը:

—Աստ, ո՛ւմ վերայ, մի վախի՛ր, չեմ թռչկոտի, մեղմ ձայնով պատասխանեց Բաքոսեանը:

—Դու ուզում ես, որ հզպէս հեշտուլթեամբ գիտենաս. քնչ կը տաս, որ ասեմ:

—Ինչ որ ուզում ես կը տամ, եթէ չասես:

—Դորան մտիկ տուր, գորան, նազ էլ

է անում, դարձաւ ծիծաղելով դէպի Արտեմ Պաւլիչը տ. Շնորհաբաշխը:

—Նազ կանէ, բա քնչ կանէ, կրկնեց Արտեմ Պաւլիչը որդու վերայ հպարտանալով:

—Հանաքը դէնը կենայ, շարունակեց տ. Շնորհաբաշխը, կրկին դառնալով դէպի երիտասարդը, Միշա, ուզում ենք Նասիրովենց Նատօն նշնել քեզ համար: Ինչ աղջիկ է, սիրուն, խելացի, ուսումով, հունարով, մի խօսքով, մօզնի աջջիկ է, էլի:

—Երիտասարդը լուռ լսում էր:

—Դու փո՛ղն ասա, Աննա Կիրիլովնա, փո՛ղը, ձայն տուաւ Արտեմ Պաւլիչը:—Հօր մի հատիկ զաւակ է, էնքան տուն, տեղ, էնքան հարստութիւն նորան է պատկանում:

—Մի խօսքով, իմ Միշիս լայաղ աղջիկ է, մէջ մտաւ տ. Մարիամը:

—Դուցէ դոքա բոլորն ուղիղ լինեն... միայն ես դեռ ես պսակուելու

նպատակ չունեմ, պատասխանեց Բաքոսեանը սառնութեամբ:

— Դու էլ մեր քաղքի տղերքի պէս սպասում ես մինչև մազերդ սպիտակին, ակռէքդ թափին, էն ժամանակ պսակուիս, կշտամբելով ասաց տ. Շնորհաբաշխը:

— Ո՛չ, այդ չէ պատճառը, միայն ես այժմ յի այնպիսի անորոշ գրութեան մէջ եմ, որ ինձ դեռ ևս վաղ է մտածել ամուսնութեան վերայ:

Արտեմ Պաւլիչը սկսաւ զարմանալ:

— Էլ ի՞նչ ես ուզում, ի՞նչ, ձայն տուաւ նա, հարստութիւն ես ուզում— ունի, ուսում ես ուզում— ունի, գեղեցկութիւն ես ուզում— ունի: Գանա էդ պիտի աղջիկը հաւվալ է, որ երբ ուզենաս բաղաւիցը առնես:

— Այդ ձեր ասածների դէմ ես վիճելու առիթ չունիմ, միայն ասում եմ, որ ես դեռ պսակուելու մասին չեմ մտածում:

— Էլ ի՞նչ բանի վերայ պիտի մտածես, ասա, խնդրեմ. մեր քաղքումը ինչքան երևելի տղերք կան՝ Նատօին մուշտարին են. ոչ մէկին չեն տալիս, ուզում են քեզ տալ, էնդուր համար, որ նորահէրը իմ լաւ բարեկամս էր, ջէր դու զագրանիցումն էիր, որ մենք մէկ-մէկու խօսք տուեցինք, որ խնամի դառնանք: Հիմի նա գնաց էն աշխարքը, ես մնացի, բա՛, ես իմ խօսքը չը պիտի կատարեմ, մի էդպիսի աղջիկը, մի այդքան հարստութիւնը պիտի թողնեմ ուրիշը ասանէ:

— Ես զարմանում եմ, հայր, որ դուք ձեր աչքի առջև ունիք այդ չնչին հաշիւները, որոնք ամուսնութեան մէջ ոչինչ նշանակութիւն չունին: Դուք չէք մտածում մի բանի վերայ, արդեօք Նատօն կարող է ինձ սիրել, կամ ես կարող եմ նորան սիրել:

— Հա՛, կը սիրէ, կը սիրէ, երբ քո կնիկը դարձաւ՝ իհարկէ կը սիրէ քեզ:

— Այդ խնդրի լուծումը այդքան հեշտ չէ: Բայց նորից ես կրկնում եմ, թէ դեռ պսակուելու նպատակ չունիմ ես, պատասխանեց Բաքոսեանը, և դառնալով դէպի տ. Շնորհաբաշխը, ասաց.

— Ներեցէք, խնդրեմ, ես պիտի գընամ իմ սենեակը, մի քանի հիւրեր ունեմ այս գիշեր ընդունելու:

— Այլ քեզ խեղճ... զարմանալով բացականչեց որդու գնալուց յետոյ Արտեմ Պաւլիչը:

ԺԳ.

Անցան մի քանի ամիսներ:

Բաքոսեանի մօտ լինում էին փոքրիկ ժողովներ, ուր հաւաքվում էին մի քանի աղքատ ուսանողներ, մի քանի թափառաշրջիկ դերասաններ, բոլորը կեանքի հարուածների տակ ճնշուած և մաշուած երիտասարդներ:

— «Զվեմն, զոր անարգեցին շինողքն՝

նա եղև գլուխ անկեան», ասաց մարդու թէան մեծ Բաշեկաշիչը — խօսեց մի օր Բաքոսեանը ժողովքի մէջ:

— Դուք պարոններ, ժողովրդից արհամարհուած մարդիկդ, դուք շատ բաներ կարող էք շինել. որովհետեւ ձեր մէջ ոյժ կայ, ձեր մէջ կեանք կայ, ձեր մէջ պահպանուել է ժողովրդական տարրը:

Ժողովքը ուշադրութեամբ լսում էր:

— Ես միտք ունեմ, առաջ տարաւ Բաքոսեանը, կազմել մի խմբագրութիւն մի նոր պարբերական թերթ հրատարակելու, որովհետեւ տեղույս հրատարակուած լրագիրների ուղղութիւնը ես բոլորովին վնասակար եմ համարում:

— Ի՞նչ անուն պիտի տաք այդ լրագրին, հարցրին մի քանիսը:

— Նորա անունը կը լինի «Գ ո ե հ ի կ»: Այդպիսի կոչումը համապատասխան է այն նպատակին, որին պիտի ծառայէ այդ թերթը, այսինքն բարւոքել

գուեհիկ դասի, աւելի լաւ է ասել, մըշակ դասի դրութիւնը:

—Այդ շատ հիանալի միտք է, ձայն տուին բոլորը: Մշակ դասը մեզանում սարսափելի ճնշման ներքոյ է:

—Ես արդէն քանի շաբաթ է սկըսել եմ քաղաքի մշակներին դասախօսութիւններ անել, փիլիսոփայական հայեացքով, որպէս զի նոցա մէջ նախ և առաջ կարողանամ մտցնել անհատականութեան սկզբունքները, որ նոքա ունենան ինքնաճանաչութիւն իրանց իրաւունքների և պարտաւորութիւնների:

—Այդ անպատճառ հարկաւոր է: Միայն պէտք են և գործնական միջոցներ նոցա նիւթականը ապահովելու, ասաց մինը:

—Ես բոլորովին համաձայն եմ ձեզ հետ, պատասխանեց Բաքոսեանը: Ես արդէն նոցա ուսուցանում եմ կանոններ մի «ինքնօգնութեան փոխատու ընկերութեան»:

Բացատրեցէք խնդրենք, այդ ընկերութեան նպատակը:

—Նորա նպատակն այն է, որ մշակների խմբից կազմուած ընկերութեան ամեն մի ան ամբ իւր աշխատանքի մի որոշեալ մասը կը մտցնէ ընկերութեան կասսան: Այնտեղ մի նշանաւոր դրամագլուխ հաւաքուելուց յետոյ, ընկերութիւնը կը ստանայ վարձ: Այնուհետեւ մշակները, ճանապարհների, տների և այլ հիմնարկութեանց համար փոխանակակապալառուների օրական վարձով գործաւոր դառնալու՝ իրանք կարող կը լինին վեր առնել այդպիսի կապալներ, այլ ևս ստիպուած չեն լինի մի հաստափոր կապալառուի ստրուկ դառնալ: Բացի դորանից նոքա կարող կը լինեն հիմնել փոքրիկ գործարաններ, նայելով թէ որքան զօրութիւն կը ստանայ նոցա վարկը, և իրանք մինչև որ աստիճան կը զարգանան այդպիսի գործերում:

—Այդ արդարեւ կարող է բարւոքել

մշակների դրութիւնը, երբ նոքա ի ն ք-
ն օ գ ն ու թ ե ա ն միջոցներ կունենան:

— Ես առաւօտեան խնդիրը կը մա-
տուցանեմ գլխաւոր վարչութեանն և յու-
սով եմ շուտով հրաման ստանալ:

Ժողովը ցրուեցաւ կատարեալ հա-
մակրութեամբ:

ԺԴ.

Այդ ժողովները, որ շարունակուե-
լին շաբաթը մի անգամ, մի կողմից որ-
քան բաւականութիւն էին տալիս Բա-
քոսեանի ցանկութիւններին՝ միւս կող-
մից այնքան գրգռում էին Արտէմ Պաւ-
լիչի տհաճութիւնը:

Այդ պատճառաւ մի օր ասաց նա
իւր կնոջը.

— Ի՞նչ պիտի ըլի էդ դաւի-դառա-
քի վերջը:

— Ի՞նչ դաւի-դառաբայ, զարմանալով
հարցրեց Մարիամը:

— Եդպէս որ գալիս են, գնում են,
ուտում են, վիթում են...

— Ո՞վքեր.

— Չե՞ս իմանում, էդ մօթրէվուլ
(Թափառական) քաղցածները, որ տղիդ
նոր ընկերներ են դարձել:

Ի՞նչ կայ որ գալիս են, ջէհիլ տը-
ղերք են, միասին հաւաքվում են, խօ-
սում են ժամանակ են անցկացնում:

— Ախր նոքա ո՞վքեր են, ո՞ւմ տը-
ղերքն են, որ հաւաքել է իւր գլխին:

— Դու ի՞նչ ես հոգում, որ տղիդ
նոքա են դուր գալիս:

— Քանա իմ տունը բաղնիս է, ով
որ ուզենայ մտնէ:

— Է՛հ, բեզ հետ գլուխ չունեմ, ա-
ռաց տ. Մարիամը տհաճութեամբ և հե-
ռացաւ իւր ամուսնուց:

Արտէմ Պաւլիչը այդ վրդովմունքի
մէջն էր, երբ նորա որդին տուն դար-
ձաւ:

— Ո՞ւր էիր, Միշա, հարցրեց նա:

—Գնացել էի խնդիր մատուցանելու որ լրագիր հրատարակելու հրաման ըստանամ, ուրախութեամբ պատասխանեց երիտասարդը:

Արտեմ Պաւլիչի դէմքը խոժորուեցաւ:

—Քեզ ասում եմ, Միշա, էդպիսի դատարկ բաներիցը ձեռը վեր կալ, խելքըդ գլուխդ հաւաքիր, կազէթներում տուտուց բաներ գրելը քեզ մինսև փող օգուտ չի տալ:

—Ես իմ օգտի համար չեմ աշխատում, հայր:

—Դորա համար քեզ զագրանից ուղարկեցի, դորա համար հազարներ քեզ վերայ մխսեցի:

—Ապա ինչ բանի համար, մեղօ մութեամբ հարցրեց երիտասարդը:

—Ես քեզ ուսում տուի, որ ինձ պէտքը գաս, ինձ, յառաջ տարաւ Արտեմ Պաւլիչը պինդ ձայնով:

—Ես միշտ պատրաստ եմ քեզ էլ

պէտք դալ և այն գործին էլ, որին ես ծառայում եմ:

—Դ՛հ, դ՛հ, ինձ պէտքը գաս, աւելի պինդ ձայնով կրկնեց հայրը:—Ես քեզ ասում եմ, Միշա, վրացու համար պայման գրէ, «հինգ հարիւր մանէթ աշխատանք ունիմ»—դու ինձ խրատ ես տալիս. «էդ խղճմտանքի ընդդէմ բան է, ես չեմ կարայ գրել»...: Դէ գնա, դէ գնա, քո ուսմունքով, քո խղճմտանքով մի աբասի սև փող դատէ բեր, աչքս տեսնէ, էն ժամանակ կասեմ, թէ դու էլ մարդ ես... թէ դու էլ խելք ունես...

Երիտասարդը պահում էր իրան բոլորովին գերմանական սառնասրտութեամբ:

—Ես ձեզ հետ բոլորովին համաձայն եմ, որ մի այդպիսի հասարակութեան մէջ, որ վերջին աստիճանի բարոյական և իմացական փթութեան մէջն

է՛ կենդանի խղճմտանքով չէ կարելի սպրել:

Վերջին խօսքը կատաղութեան չափ ծակեց Արտեմ Պաւլիչի սիրտը, միայն նա, պահելով իւր բարկութիւնը՝ ասաց որդուն.

— Ես քեզ հօր պէս խրատ եմ տալիս, որդի, էս կազէթներեմէն, վարժատնէրեմէն ձեռը վեր կալ, դրանք քու բանը չեն: Մի քանի տղերք, որ հաւաքել ես գլխիդ՝ քեզանից հեռացրու, նրանցից խեր չը կալ, նրանք քո փողերու համար են քո չորս կողմը պտիտ գալիս, որ քեզ սլոկէն: Նատօի հետ պսակուիր, նա մեծ չինովնիկներից ագգականներ ունի, քեզ կօզնեն, դու էլ ղուլլուղ կը մտնես. փող ունիս, ուսում ունիս, լեզուներ գիտես, ղուլլուղի լեզուներ գիտես, ղուլլուղի մէջ օրէցօր կը բարձրանաս և շուտով գենեւալ կը դառնաս:

— Դուք ստիպում էք ինձ պսա-

կուիլ մի աղջկայ հետ, որ ուրիշին է սիրում:

— Ո՞ւմ է սիրում:

— Դօկտօր Բարակեանին:

— Էն քաղցած բժիշկին ես ասում, նրան ո՞վ աղջիկ կը տալ:

— Ձեն տալ էդ ուրիշ բան է, միայն ես գիտեմ, որ նոքա միմեանց սիրում են:

— Դու ինչ ես միշտ էդ սէրը մէջ տեղ քցում, դու ինձ խօսք տուր՝ ես հէնց էս օր բանը գլուխ բերեմ:

— Ես չեմ կարող ուրիշների անբախտութեան պատճառ դառնալ:

— Ուրեմն չե՞ս ուզում:

— Ո՛չ:

— Ես երկար խօսել չեմ սիրում, Միշա, քեզ ասում եմ, թէ իմ խօսքը չը կատարես՝ էլ իմ որդին չես, ես կը զրկեմ քեզ իմ ժառանգութիւնից:

— Հայր իմ ասաց երիտասարդը մեղմ ձայնով, դուք օրէնքով չէք կա-

բող զրկել ինձ իմ պապական ժառանգութիւնից, որովհետեւ այն ձեզ չէ պատկանում: Այսուամենայնիւ ես թողնում եմ ձեզ բոլորը: Միայն կասեմ, որ ես երբէք չեմ կարող ընդունել այնպիսի առաջարկութիւններ ձեր կողմից, որ ընդգէմ են խղճի, պատուի և ազնուութեան:

— Ուրեմն դու էլ իմ որդին չես, գոռաց Արտեմ Պաւլիչը դժոխային բարկութեամբ:

— Մշաք բարեաւ, հայր իմ, ես չեմ կարող ձեզ հետ գործ ունենալ, երբ դուք կամենում էք խեղդել իմ մէջ ամեն մի սուրբ զգացմունք...

ԺԵ.

— Յունվար ամիսն էր:

Գիշերային խաւարը վաղուց արդէն տիրել էր աշխարհին: Կատաղի մրրիկը

Ֆշֆշալով այս և այն կողմ էր ցրւում մանրիկ ձիւնի հոսանքը:

Բաղաքի մի խուլ անկիւնում, փոքրիկ և խոնավ սենեակի մէջ, աղօտ լուսով վառւում էր մի ճրագ:

Հասարակ աթոռի վրայ, զբասեղանի հանդէպ, որոնք կացուցանում էին բոլոր զարդարանքը այդ աղքատիկ բնակարանի՝ նստած էր մի երիտասարդ:

Նա գրում էր:

Տետրակի ճակատին, որ դրած էր նորա առջև՝ կարելի էր կարդալ այս վերնագիրը. «Կ ա ն ո ն ն եր մ շ ա կ ն երի ի ն ք ն օ գ ն ու թ ե ա ն փ ո խ ա տ ու ը ն կ եր ու թ ե ա ն»:

Փոքրիկ տունը, որի մէջ բնակվում էր երիտասարդը՝ պատկանում էր մի ազնուական այրի կնոջ, որի ամուսինը թողել էր միակ ժառանգութիւնն իւր մի հատիկ աղջկան որի չքաւոր հասուց թով ապրում էր նա իւր մօր հետ:

Երիտասարդը վարձել էր այստեղ մի

փոքրիկ սենեակ, ուր մի աննշան վճարքով չափաւորապէս կերակրվում էր:

Յանկարծ դռները բացուեցան, ներս մտաւ մի մանկահասակ օրիորդ: Նա իւր կուրծքի վերայ բռնած՝ բերում էր մի քանի կտոր փայտ: Եւ յուշիկ քայլերով մօտենալով հնոցին, սկսաւ վառել նրան:

Երիտասարդը ամենևին չը նկատեց նրան: Բայց վառարանի պալծառ լոյսը, որ շուտով ծաւալուեցաւ մռայլոտ սենեակի մէջ՝ դէպի այն կողմը դարձրեց երիտասարդի ուշադրութիւնը, և նա նրկատելով աղջկան, «Ա. խ, Մանիշակ», կոչեց և վեր թռաւ տեղից:

— Դու ի՞նչ գիտէիր, որ այս ըոպէիս իմ մատները, ցրտից սառած, այլ ևս ընդունակ չէին գրիչ շարժելու:

— Ես գիտէի... պատասխանեց օրիորդը քնքշութեամբ:

— Ապա ինչո՞ւ շուտով վառել չը տուիր:

— Ծառայի մայրը գիւղից եկել էր,

և ծառան գնացել էր նորան տեսնելու, ես սպասեցի, սպասեցի, չը դարձաւ:

— Յետո՞յ:

— Ես ուզում էի ինքս գալ վառելու:

— Յետո՞յ:

— Վախում էի մայրս բարկանալ:

— Եւ դու տխրում էիր, որ արգելում են քեզ:

Այո՛: տխրում էի...

— Յետո՞յ:

— Յետոյ այնքան սպասեցի մինչև մայրս քնեց:

Երիտասարդը ժպտեցաւ:

— Ինչո՞ւ այդպէս բարի ես դու, Մանիշակ:

Օրիորդը շառագունուեցաւ, և կամենալով փոխել այդ խօսակցութիւնը՝ տասց:

— Դու միշտ գրում ես, Միքայէլ:

— Այո՛, գրում եմ... մեզ մնացել է այժմ թանաք և գրիչ...

— Դու խոստացար ինձ Հայոց պատմութիւնից դասեր կարդալ:

— Ես միշտ պատրաստ եմ. եթէ դու այնքան բարի կը լինիս ինձանից դասեր ընդունելու:

— Ես շատ ուրախ կը լինեմ:

— Ուրեմն սկսենք այս գիշերից, հեգնօրէն տասց երիտասարդը:

— Արդէն գիշերային երկրորդ ժամն է:

— Ուրեմն գնա՛, հանգստացիր, իմ հրեշտակ, ես էլ շատ զբաղուած եմ:

Օրիորդը, իւր գեղեցիկ աչքերը վերջին անգամ դարձնելով դէպի երիտասարդը՝ «բարի գիշեր» ասաց և հեռացաւ:

«Ահա մի հում և անխարդախ նիւթ որից կարելի է մշակել մի օրինաւոր բեան», ասաց իւր մտքում Բաքոսեանը օրիորդի գնալուց յետոյ:

ԺԶ.

Տիկին Մարիամը, ոչ միայն քնքուշ

սրտով մայր էր, այլ նա բարի և խճմտանքով կի՛ն էր: Իւր որդու հայրենական տնից հեռանալուց յետոյ, նորա աչքերի արտասուքը չէր չորանում:

— Մինչև երբ մեր որդին օտարի տանը պիտի ապրի, ասաց նա մի անգամ իւր ամուսնուն:

— Կը գայ, Մարիամ, մի շտապիր, նա ինքը կը գայ, պատասխանեց Արտեմ Պաւլիչը խորհրդական ձայնով: — Նրա գլխումը ջէր ինչ որ զագրանիցի իծաներ են պոստ գալիս. երբ էնդոնքուադ կուլին՝ էն ժամանակ ինքը կուգայ. դու մի շտապիր: Թո՛ղ մի քիչ սարէ-սար, քարէքար ընկնի, ջարդուի, մաշուի՝ որ փորձուի, խելօքանայ ու նոր մարդ դառնայ:

— Եդ ինչէ՛ր ես խօսում, ողջ քաղաքը տղիդ ուսումն ու խելքն են գովում, դու ասում ես, նորից գնա՛ խելք սովրի, մի՛թէ նա յիմար է:

— Յիմար չէ, Մարիամ, միայն մեր

աշխարհքի կարգն ու ազաթը ջէր չէ ի-
մանում: Լսիր, ես էս ըրպէին կը հաս-
տատեմ նորոս անփորձութիւնը:

Տիկին Մարիամը չափազանց վշտա-
ցաւ այդ խօսքերից:

— Նա, առաջ տարաւ Արտեմ Պաւ-
լիչը, նա վարժատներում դաս է տալիս:
Ինչ է՝ որ աշակերտները բան սորվին,
խելացի մարդիկ դառնան: Բայց չէ մտա-
ծում թէ որ ամենքն էլ բան գիտենան,
խելացի մարդիկ ըլին, ինքը ինչով պիտի
ապրի. ո՞վ նորանից տաս շահանոց բանը մի
մանէթով կառնէ: Հիմի որ առնում է,
էնդումէն է, որ չէ հասկանում, ինչ որ
ասում ենք հաւատում է:

Տիկին Մարիամը կամենում էր պա-
տասխանել, բայց Արտեմ Պաւլիչը նորա
խօսքը կտրեց.

— Սպասիր, մի բան էլ ասեմ. տղէդ
ուզում է մշակների համար փող հաւա-
քէ, նոցա կ'ը ե գիտ տայ, որ նոքա էլ
կարենան մեզ պէս փողրաթներ բռնել,

զաւօղներ բաց անել: Շատ լաւ: Մշակն
էլ այդպէս դարձաւ, նա էլ: Տեսնենք էն
ժամանակ մեր աղբի քթոցը ո՞վ պիտի
տանի դուրս ածէ: Հիմի քեզնից եմ հարց-
նում, Մարիամ, էդպիսի բաներ մտածող
մարդուն կը լինի խելացի ասել:

— Ես ի՞նչ գիտեմ, պատասխանեց Մա-
րիամը, կարելի է զագրանիցում էդպէս
են սորվեցնում:

— Հաւատա՛, Մարիամ, ամենը լի-
մարութիւններ են դրանք: Ասածու դը-
րած կանոնները մարդը չէ կարող քան-
դել: Աստուած ձիուն ստեղծել է, որ մեր
բեռը քաշէ, շանը ստեղծել է, որ մեր
տունը պահէ, ոչխարին ստեղծել է, որ
մեզ կերակուր դառնայ, էնպէս էլ մշակ-
ներին ստեղծել է, որ մեր աղբը դուրս
ածեն, մեր տները շինեն, մեր հողը վա-
րեն, մէկ խօսքով մեզ ծառայութիւն ա-
նեն:

Տ. Մարիամը անհամբերութեամբ
լսում էր:

— Իմ Միշէն խելացի է, ես չեմ կարող նորան անխելք ասել, խօսեց նա:

— Ասում ես, թէ տղէս խելացի է, առաջ տարաւ Արտեմ Պաւլիչը: Եթէ նա խելք ունենայ՝ Նատօի նման աղջիկը, որ իր հետ մի խաղինայ է բերում իմ տունը, մի էդպիսի աղջիկ չի ուզինա: Կասէ թէ նա ուրիշին է սիրում: Սէրը ո՞րն է. աղջիկը ում կնիկ դարձաւ՝ նորա ապրանքն է: Դէ ասա, ինձ, Մարիամ, ես որ քեզ առեցի, դու ինձ սիրում ե՞ր:

— Ես որ քեզ առայ, չէի էլ իմանում, թէ սէրը ինչ բան է:

— Շատ լաւ, մեր հէրն ու մէրը մեզ պսակեցին, հիմի ապրում ենք: Ներանք էլ մեզ պէս:

— Լաւ, էդունք թող մնան, հիմի ի՞նչ ես ասում, տղէդ չը պիտի տուն բերես, հարցրեց Տ. Մարիամը անհամբերութեամբ:

— Մի շտապիր, ասեցի քեզ, նա ինքը կը գայ. թող մէ քիչ էլ տանջուի,

էն վախտ իծանները գլխիցը ռադ կուլին. նա ինքը կը գայ, կրկնեց Արտեմ Պաւլիչը սառնասրտութեամբ:

Ամուսնու սառնասրտութիւնը չափից դուրս վշտացրեց տիկնոջ փափուկ սիրտը:

— Քո մէջ սիրտ չը կայ, ես գիտեմ, ասաց նա արտասուքը սրբելով, բայց ես առանց իմ որդուն չեմ կարող ապրել, ես նորան բերել կը տամ:

— Կնկայ խելքն էլ կարճ կըլի որ ասել են՝ սուտ չէ, ասաց Արտեմ Պաւլիչը հեգնական ձևով: — Շատ լաւ, երբ կը խոստանայ Նատօին առնել էն ժամանակ թող գայ, ես նորան աչքիս լուսի պէս կը սիրեմ:

Տիկին Մարիամը չը լսեց նորան և հեռացաւ:

ԺԷ.

Ուշադրութիւն չը դարձնելով իւր

ամուսնու խտտարտուլթեանը՝ տիկին Մարիամը կանչել տուաւ իրանց ծխատէր քահանային, տէր Կիրակոսին, և խնդրեց զնալ որդու մօտ, համոզել հօր հետ հաշտուելու:

Ոչ ոքին այնքան յայտնի չէ լինում մի քաղաքի զանազան մարդկանց բնակարանը, որպէս տէրտէրներին: Մի քանի ժամուայ մէջ քահանան գտաւ Բաքոսեանի անյայտ սենեակը:

— Այդպէս չէ, պարոն Միքայէլ, աշխարհի կարգը, ասում էր տէր-հայրը երկար խօսելուց յետոյ:— Ծերերի և ծնողների առջև պէտք է միշտ խոնարհ լինել: Սուրբ Աւետարանը ասում է. «հնազանդ լերուք ծնողաց ձերոց»:

— Այդ շատ լաւ խօսք է, տէր-հայր, միայն սուրբ Աւետարանը չէ ասում ծնողներին քաջել և հալածել իրանց որդւոց համոզմունքը, պատասխանեց Բաքոսեանը:

— Ելի պէտք է հնազանդ լինել, որ-

դի, նա հայր է, իսկ դու որդի ես, նա ծէր է, նա աշխարհ է տեսել, իսկ դու ջէհել ես, այնքան փորձուած չես:

— Ի՞նչ կը նշանակէ, տէր-հայր, թէ փորձուած չեմ, խելքը և գիտութիւնը մազերի սպիտակութեան և սևութեան մէջ չեն:

— Թող լինի... առական ասում է. «շատ ապրողը՝ շատ բան գիտէ»:

— Շատ լաւ, ասեցէք, խնդրեմ, ի՞նչ է ձեր միտքը:

— Են է, որ դաս, միասին գնանք, հօրդ ձեռքը համբուրես և ձեզ հաշտեցնեմ:

— Ես իմ հօր հետ ոչինչ թշնամութիւն չունեմ. ես դարձեալ պատվում եմ նորան, որպէս հայր. միայն հաշտուել նորա հետ ես չեմ կարող: Որովհետեւ, նա պահանջում է, որ ես կուրօքէն հետեւեմ նորա օրինակին, որ ես դառնամ նորա կեանքի շարունակութիւնը. այսինքն, մրտաճեմ այն, ինչ որ նա է մտածում,

գործեմ այն, ինչ որ նա է գործում, մի խօսքով՝ դառնամ նորա բնաւորութեան պատճէնը:

— Եղպէս չէ, պարոն Միքայէլ. հայրըդ խելօք մարդ է. այնքան էլ անհասկացող չէ, որպէս կարծում էք: Միայն նորան փոքր ինչ անհասկի են ձեր մի քանի պարապմունքները:

— Ո՞րպիսի պարապմունքներ:

— Օրինակի համար ուսումնարաններում և էնպէսի տեղերում ձրի դաստափութիւններ անելը, մշակներին դաստախօսութիւն կարգալը և նոցա համար մրտածելը...

Քահանայի վերջին խօսքերը խիստ վատ տպաւորութիւն ունեցան երիտասարդի սրտին, և նա ասաց.

— Ես զարմանում եմ, տէր-հայր, որ դուք, փոխանակ համակրելու մի երիտասարդի այգալիսի պարապմունքներին՝ թույլ էք տալիս ձեզ պաշտպանել պառաւների կարծիքը, չը մտածելով, որ

միւսնոյն պաշտօնը, որ կատարում է նա՝ բոլորովին ձեզ, քահանաներիդ է պատկանում: Գիտէք ինչ էր ասում Յիսուս Քրիստոս զպիւրներին և փարիսեցիներին, որոնք արգելք էին լինում ուսման և գիտութեան ժողովրդի մէջ տարածվելուն. X
«Վայ ձեզ օրինակացդ, զի թագուցանէք զփականս գիտութեանն, դուք ոչ մտանէք, և որ մտանելոցն են՝ արգելուք»: Գիտէք. տէր-հայր, որպէս էր նա հոգս տանում ժողովրդի ճնշուած, յաղթահարուած և ստրկացած դասի զրութեան բարելաւութեանը: Նա ասում էր. «Եկայք առիս ամենայն վաստակեալք և բեռնաւորք, և ես հանգուցից զձեզ»:

Քահանան բոլորովին սառեցաւ, նրկատելով, որ իրաւաբան դօկտօրը Աւետարանն էլ գիտէ:

— Մեր կրօնքը, առաջ տարաւ Բաքոսեանը, չէ քարոզում կատաներ, որոնցից մինը ծնուած լինէր հայր Բրահմայի գլխից, իսկ միւսը՝ նորա ոտքե-

րից: Մեր կրօնքի մէջ տիրում է կատարեալ ազատութիւն: Եւ ձեր ամեն օր կարգացած Աւետարանը նոյն է քարոզում թէ Քրիստոսի եկեղեցւոյ մէջ ծառայ, ազատ, խուժ, դուժ, սկիւթացի բոլորը մի են: Ուրեմն, տէր-հայր, աշխատենք միասին սրբել մշակ դասի արտասուքը, թողնենք կորուսեալներին իրանց ոսկու կուռքերին երկրպագել, հեռանանք այդ մեզ համար անպիտանացած դասից, որոնց այնքան տոռւմ էր Յիսուս Քրիստոս...:

Քահանան, նկատելով, որ հօր անունով չը կարողացաւ համոզել Բաքոսեանին, փոխեց իւր խօսքը:

— Մայրդ միշտ լաց է լինում, տւում է «թող դու, Նատիրովեսց Նաաօին նշենք»։ ամեն օր աղջկայ մայրը էլչի է ուղարկում, ասում է, Նատօին ես բացի Սիխայէլից ուրիշ տղի չը պիտի տամ: Իէ, սրգի, մի այգպիսի աղջիկ, որ մեր քաղքում չը կայ, քեզ համար ուզում

են, էլ ինչ ես սպասում, զնն, պսակուիլը էլի:

— Ամուսնութիւնը, Տէր-հայր, մի այնպիսի սուրբ բան է, որի մէջ ծնողաց միջամտութիւնը տեղիք չունի: Ծնողների բռնաբարութիւնը այգպիսի հանգամանքներում միայն աւելացնում է անբախտ ամուսինների թիւը:

Քահանան նկատելով Բաքոսեանի երկաթի հաստատամտութիւնը՝ տխուր յուսահատութեամբ թողեց հեռացաւ, փսոսելով իւր մի քանի հարիւր մանէթի կորուստը որ կարող է նա ստանալ երիտասարդի պսակուելուց:

ԺԸ.

Քաղաքի գլխաւոր վարչութիւնը հրաման չը տուաւ Բաքոսեանին իւր ցանկացած լրագիրը հրատարակելու: Նորա մշակներին կարգացած դաստիարակութիւն

ները արգելուեցան: Նորա ժողովների վերայ սկսան կասկածանքով նայել:

Մի կողմից այդ անյաջողութիւնները, միւս կողմից կեանքի և ապրուստի անյարմարութիւնները մինչ այն աստիճան տանջում էին նորան՝ որ նորամարմնական ոյժը սկսել էր սպառուել:

Նա նոյն ժամանակ ապրում էր մի փոքրիկ գումարով, որ ստանում էր մի տպարանի կառավարելուց, և այն արծաթով, որ վճարում էին նորան արտասահմանում զանազան եւրոպական լրագիրներին ուղարկած յօդուածներին համար:

Բայց երիտասարդի կարծիքի մէջ վաղուց արդէն բոյն դրած չարագուշակ հազը, նորա կեանքի վերջին հանգամանքներից աւելի սաստկանալով՝ ձգեց նորան ծանր հիւանդութեան մէջ:

Ծնողները ոչինչ չէին լսել նորա հիւանդութեան մասին: Գեղեցիկ Մանիշակը միայն, որի անմեղ և քնքոյշ սրտի մէջ այնպէս սրբութեամբ թագնուած էր

երիտասարդի սէրը՝ միայնակ հոգս էր տանում նորա առողջութեանը:

Տխուր դէմքով նստած էր օրիորդը հիւանդի անկողնի մօտ և արտասուքի մարգարիտները գլորվում էին նորա նոյն րոպէին գունատուած դէմքի վերայ:

Հիւանդը վառվում էր տաքութեան մէջ: Նորա տենդային ցնորքներում, կրցկտուր խօսքերով, դարձեալ արտասանվում էին այն բառերը, որոնց նշանակութիւնը միշտ կապակից էին եղած նորա հոգւոյ և մտածութեան հետ...

Յայտնուեցաւ բժիշկը:

Մեր ընթերցողին պէտք է յիշել, որ այդ պարոնը Բաքոսեանի բարեկամ դօկտոր Բարակեանն էր, մի աղքատ բժիշկ, որ սիրում էր օրիորդ Նատօին:

— Պարոն դօկտոր, քնչպէս էք գըտնում այսօր հիւանդին, հարցրեց նորանից օրիորդը, երբ նա կամենում էր դուրս գնալ:

— Ոչինչ, մի փոքր բորբոքումն ու-

նի ուղեղի մէջ, դուք գործ դրեցէք այն հնարները, որ ձեզ պատուիրեցի, յոյս ունիմ շուտով կանցնի, պատասխանեց բռժիշկը:

— Եւ դուք կարծում էք, որ հիւանդութիւնը վտանգաւոր չէ:

— Հաւատացնում եմ ձեզ, ոչինչ չը կայ, շուտով կառողջանայ:

Բժիշկը հեռացաւ:

«Ախ, Աստուած»... հառաչեց օրիորդը և իւր գլուխը թագցրեց հիւանդի բոցավառուած գրկի մէջ, կարծես, իւր շնչով կամենում էր նորան կեանք տալ:

ԺԹ.

Երիտասարդի առողջութիւնը փոքր ինչ լաւացել էր, յանկարծ ստացաւ նա մի նամակ: Այդ նամակը ձգեց նորան անհանգստութեան մէջ:

Գիտես, Մանիշակ, որքան շտա-

պում եմ ես շուտ առողջանալ. առացնամի անգամ օրիորդին, որ նստած էր նորա մօտ:

— Ես էլ շատ եմ շտապում... պատասխանեց աղջիկը հրեշտակային պարզամտութեամբ:

— Միայն այդ ցանկութիւնները մեր երկուսիս մէջ բաւորովին զանազան պատակներ ունին:

— Թող ունենան... միայն ես շատ ուրախ եմ, որ դու այսօր բաւական լաւ ես:

— Անմեղ գառնուկ, կոչեց հիւանդը համազգացութեամբ նայելով օրիորդի երեսին:

Յայտնուեցան հիւանդի ընկերները. օրիորդը հեռացաւ:

Բաքոսեսնի առողջութիւնը բաւական ուրախութիւն պատճառեց նոցա:

— Մեր կեանքը, ասաց երիտասարդը, մի չնչին բան է. նա այսօր կայ, վաղը ոչնչացաւ: Բայց մենք, պարոններ,

աշխատենք կեանք տալ այն գործին, որին ամենքս նուիրուած ենք:

— Մեր նպատակը և ցանկութիւնը իսկ այդ է, պատասխանեցին նոքա:

Լոկ նպատակը կամ ցանկութիւնը, բարեկամներ, ոչինչ նշանակութիւն չունի, երբ նա չէ իրագործւում, երբ նա մարմին չէ դառնում: Լոկ ցանկութիւնը ցնորք է:

— Ի՞նչ պէտք է արած, երբ մեր հասարակական կեանքի մէջ հիմք չը կայ, հարցրեց մինը:

— Այնտեղ որ հասարակական կեանքը աջնպիսի փթած դրութեան մէջ է գտնւում՝ գործող մարդուն պէտք է հիմնուել իւր սեպհական ուժերի վերայ, ոչ ոքից նպատակ և օժանդակութիւն չը սպասելով: Պառաւներին մենք չենք կարող ուղղել, նոցա կուղղէ միայն գերեզմանը: Մեր կրթեալ երիտասարդութիւնը համարեան փչացած է, նոքա մեզ համար կորած են: Իսկ միակ ուժը, որ մը-

նացել է կենդանի, թարմ և անկեղծ՝ գտնւում է ամբօխի մէջ—մեր յոյսը պէտք է նորա վերայ դնենք և աշխատենք մշակել նորան:

Զը նայելով Բաքոսեանի մարմնական տկարութեանը՝ նա այն օր խօսում էր առանց լռելու: Կարծես վերջին ժամն էր, որ այլ ևս չը պիտի խօսէր իւր ընկերների հետ:

Ի.

Անցան մի քանի օրեր:

Մութ խաւարային գիշեր էր:

Բաղաքի մի անկիւնում, մարդկանց բնակարանից հեռու, զգացմունքների տրխուր և ուրախ վրդովմունքներով, կանգնած էին երկու հոգի:

— Ես բաժանւում եմ քեզանից, Մանիշակ, մի հեռու և վտանգաւոր ճանապարհ բացուած է իմ առջև, ասաց Բաքոսեանը օրիորդի ձեռքը բռնելով: Գու-

ցէ ալ ևս չը յաջողուի մեզ տեսնել միմեանց, բայց հաւատա՛, Մանիշակ, որքան կեանք կայ և կը լինի իմ մէջ՝ երբէք չեմ մոռանայ քեզ:

Օրիորդը մինչև այն ժամանակ չէր համարձակուել բաց աչեւ երիտասարդին իւր սիրտը, բայց բաժանման վերջին րոպէն խլեց նորա կուսական շրթունքից համեստութեան կնիքը և նա ասաց.

— Բայց դու չե՛ս խղճում, Միքայէլ, որ թողնում ես ինձ միայնակ...

— Ես ցաւում եմ, որ բաժանվում եմ քեզանից, միայն չեմ կարող չը գրնալ...

— Սա՛, գոնեա, որ սիրում ես ինձ: Վերջին խօսքերը մինչ այն աստիճան վառեցին օրիորդի ամօթխածութիւնը, որ նա գիշերային մթութեան մէջ, կարծես չէր կամենում, որ երիտասարդը նշմարէ նորա նոյն րոպէին շառագունած գէմքը, և իւր գլուխը թազցրեց նորա սաստիկ զարկուող կրծքի վերայ:

— Լսիր, Մանիշակ, ինձ դժուար է ասել այդ խօսքը որովհետեւ ես ունիմ մի ալ սիրուհի, որի սէրը այժմ կոչում է ինձ դիմել դէպի նա... ասաց Բաքոսեանը րոպէական շփոթութիւնից յետոյ:

Օրիորդը սարսափեցաւ:

— Ուրեմն ես կորած եմ... հառաչեց նա և թուլացաւ երիտասարդի գրկի մէջ:

Այդ տխուր-հոգեկան վրդովմունքը տիրեց մի քանի րոպէ:

— Հայրենիքիս մէջ պատերազմ կայ, Մանիշակ, ձայն տուաւ երիտասարդը խորին ոգևորութեամբ: — Իմ ազգը — իմ սիրուհին կոչում է ինձ... պէտք է գրնամ...

Օրիորդը սթափուեցաւ:

— Գնա՛, Միքայէլ, Հայոց Աստուածը թող քեզ օգնական լինի, ասաց նա քաջազնական արիութեամբ: — Գնա՛, պատերազմիր, ես կադօթեմ քեզ համար:

Քաղելով օրէսրդի շրթունքից վեր-

ջին հրաժարական համբույրը՝ Բաքոսեանը նստեց կառքը, որ նորան սպասում էր փոքր ինչ հեռու և անհետացաւ գիշերային խաւարի մէջ:

18. . . Թիւն էր:

Զէյթունի լեռները խնկվում էին վառօդի ծխով: Տաճիկները պաշարել էին նորան: Մի երկտասարդ առաջնորդում էր քաջերի խումբին: Կռուի բորբոքուած խռովութեան մէջ նա բարձրացաւ ամբարտակի վերայ: Մի առնաւուտ զինուոր, դարան մտած ժայռի յետքում՝ պարզեց իւր հրադանը: Գնդակը սուլեց, երկտասարդը, կրծքից վիրաւորուելով, գլորուեցաւ գետին:

Հորիզոնի խաւար մթնոլորտից ցոլաց մի աստղ...

Դա Միքայէլ Բաքոսեանն էր:

Թ. քաղաքի բլուրների մէջ մեղմ — բարեպաշտական հնչումներով լսելի էր լինում վանքերի վաղորդեան զանգահարութեան ձայնը: Մի մանկահասակ կուսան, բոլորովին սև հագնուած, շտապում էր դէպի Աստուծոյ տաճարը: Նա առանձնացաւ մի խուլ անկիւնում, և չոգած մերկ յօտակի վրայ՝ գունատուած — աղօթասէր շրթունքներով կուսական սրտի ջերմ մաղթանքները վերախնկում էր դէպի Յաւիտենական աթոռը:

Դա օրիորդ Մանիշակն էր:

Բայց ինչ եղաւ Արտեմ Պաւլիչի և տիկին Մարիամի վերջը:

Որդու յանկարծակի անհետանալը, առանց իւրմասին որևիցէ տեղեկութիւն թողնելու՝ վրդովեց խստաբարոյ ծերունու քարացած սիրտը: — Նա հանգստութիւն չունէր: Նա տանջւում էր փոշմանութիւնից, տանջւում էր իւր մէջ խիստ ուշ զարթած խղճմտանքից...

Որդու մահուան լուրը հասցրեց նո-

րան վերջին հարուածը: Ծերունին խե-
րագարուեցաւ:

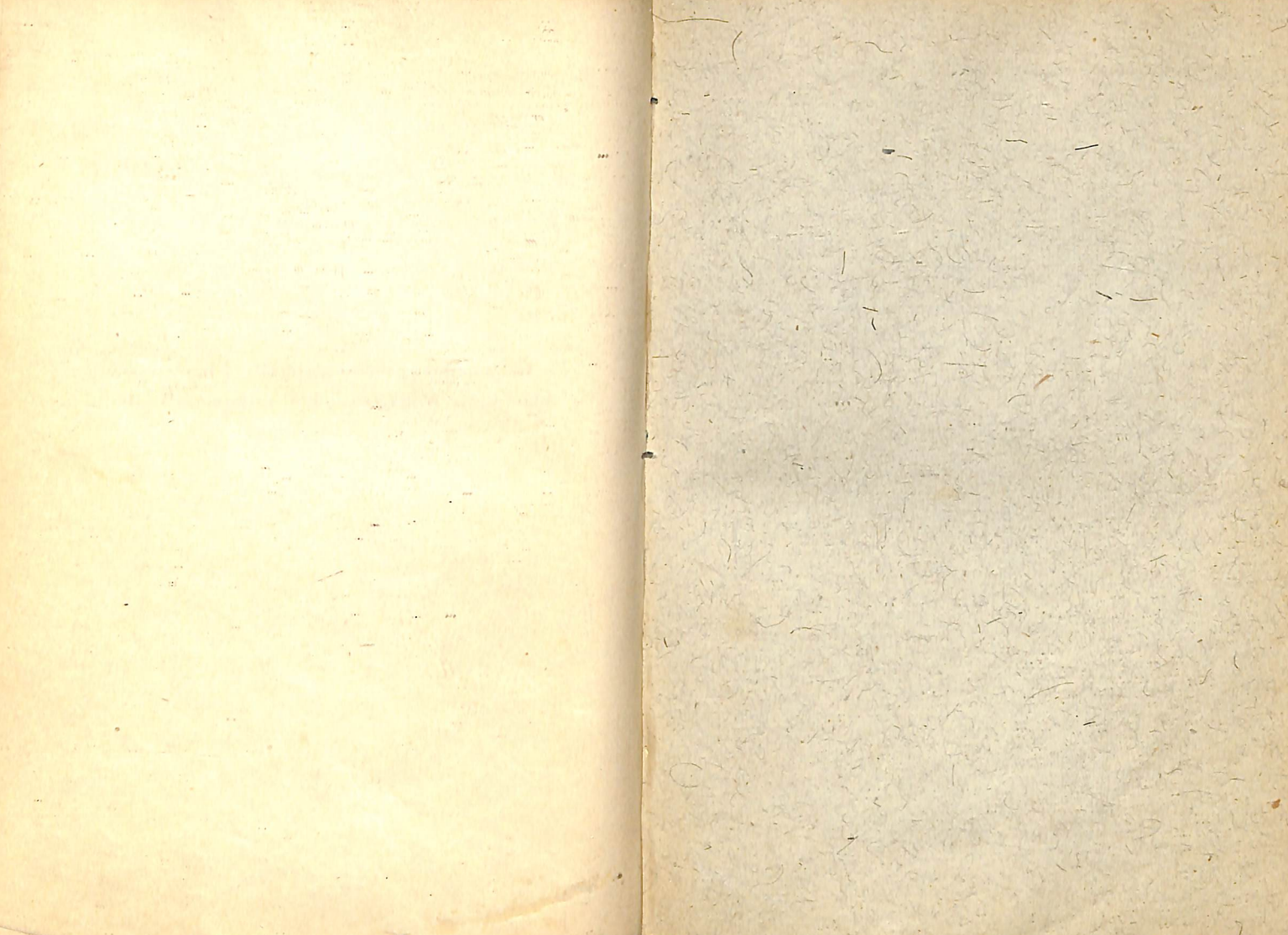
Իսկ տիկին Մարիամը, սրտի կսկը-
ծից մաշուած և վշտահարուած առաքի-
նուհին, խնամք էր տանում հիւանդ ա-
մուսնուն, անդադար յիշելով իւր սիրե-
լի Միշային...

— Ո՞վ էր մեղաւոր:

1) ԲԱՖՖԻ Պարոյր Հայկազն. 20 Կ.

2) ,, Ո՞վ էր մեղաւոր. 20 Կ.

Վաճառվում է «Կովկասեան» գրաւաճարանո-
ցում—Զաքարեայ Գրիգորեանի և Հեղինակի
այլիի մօտ:

ԳԻՆՆ Է 20 Կ.

Շուտով լույս կը տեսնի «ԽԱՄՍԱՅԻ
ՄԵԼԻՔՈՒԹԻՒՆՆԵՐ»:

